

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна
Факультет геології, географії, рекреації і
туризму
Кафедра соціально-економічної географії і
регіонознавства

СЕМІНАР З ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Навчально-методичний посібник

Харків – 2016

УДК 332.1:378.091.32 (075.8)
ББК 6504я73-5

*Схвалено методичною комісією, рекомендовано до друку Вченою радою
факультету геології, географії, рекреації і туризму
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 7 від 26.01.2016 року)*

К55 Кобилін П.О. Семінар з проблем регіонального розвитку: навчально-методичний посібник для аудиторної та самостійної роботи студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» за спеціальністю «Економічна та соціальна географія». – Харків, 2016 – 73 с.

Мета посібника – надати методичну допомогу студентам та розвивати навички самостійної роботи при вивченні курсу «Семінар з проблем регіонального розвитку».

Навчально-методичний посібник містить загальну характеристику навчальної дисципліни, навчальну програму, тези лекцій, плани семінарських занять, теми для самостійного опрацювання, рекомендовану літературу, питання для самоперевірки та самоконтролю, систему оцінювання навчальних досягнень студентів.

Навчально-методичний посібник розрахований на студентів-спеціалістів денного і заочного відділень факультету геології, географії, рекреації і туризму, які навчаються за спеціальністю «Економічна і соціальна географія».

УДК 911:004 (075.8)

ББК 26.8ф12я73

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2016

© Кобилін П.О., 2016

ЗМІСТ

Загальні положення.....	4
Програма навчальної дисципліни.....	5
Структура навчальної дисципліни.....	7
Лекція 1. Понятійно-термінологічний апарат з питань регіонального розвитку.....	8
Лекція 2. Теорії та концепції регіонального розвитку.....	14
Лекція 3. Програмування та прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів.....	24
Лекція 4. Регіональна політика в Європейському Союзі.....	32
Лекції 5-6. Регіональні проблеми в Україні.....	39
Лекція 7. Регіональна політика в Україні.....	55
Список використаних джерел.....	64
Теми семінарських занять.....	68
Теми для самостійної роботи.....	70
Питання для самоперевірки та самоконтролю.....	71
Оцінювання результатів навчальних досягнень студентів	72

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Семінар з проблем регіонального розвитку є дисципліною вільного вибору студента у підготовці спеціалістів з економічної та соціальної географії.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є вивчення теоретичних основ регіонального розвитку та особливостей регіональної політики в Україні

Метою викладання навчальної дисципліни є опанування майбутніми фахівцями з суспільної географії системи знань та навичок з питань теоретичних аспектів регіонального розвитку, аналізу регіональних проблем, особливостей регіонального управління в Україні, зарубіжних країнах.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- розкрити зміст понять «регіон», «регіональний розвиток», «регіональна політика»;
- проаналізувати концепції та теорії регіонального розвитку;
- вивчити особливості програмування та прогнозування економічного та соціального розвитку регіону;
- дослідити зарубіжний досвід управління регіональним розвитком;
- розкрити специфіку економічних, соціальних екологічних проблем розвитку регіонів України;
- проаналізувати проблеми регіональної політики, удосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні.

Згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми студенти повинні досягти таких *результатів навчання*:

знати:

- сутність понять «регіон», «регіональний розвиток», «регіональна політика»;
- функції, принципи, методи регіонального управління;
- зміст, етапи програмування стратегій регіонального розвитку;
- специфіку регіонального управління у зарубіжних країнах;
- особливості прояву регіональних проблем соціально-економічного розвитку в Україні.
- законодавчу базу регіонального розвитку, політики в Україні;
- особливості суспільно-географічного районування та удосконалення адміністративно-територіального устрою України;

вміти:

- застосовувати теорії та концепції регіонального розвитку на прикладі регіонів України;

- вміти аналізувати та складати елементи програм економічного та соціального розвитку регіону;
- передбачати наслідки прояву регіональних проблем;
- порівнювати зарубіжний досвід регіонального управління з українським;
- давати пропозиції по удосконаленню адміністративно-територіального устрою України.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Розділ 1. Теоретичні аспекти регіонального розвитку

Тема 1. Понятійно-термінологічний апарат з питань регіонального розвитку

Зміст понять «регіон», «регіональний розвиток», «регіональна політика», «менеджмент регіонального розвитку». Цілі, функції, регіонального управління. Принципи, методи, інструменти регіонального менеджменту. Суб'єкти, об'єкти регіональної політики. Закономірності регіонального розвитку.

Тема 2. Теорії та концепції регіонального розвитку

Вітчизняні та зарубіжні концепції регіонального розвитку: концепція локальних територіально-виробничих комплексів, центр-периферія, теорія про функції і розміщення системи населених пунктів (центральных місць) В. Кристаллера, модель просторової організації сільського господарства Тюнена, концепція штандарту промисловості А. Вебера, диференціальної земельної ренти, регіональної конкурентоспроможності, регіональних промислових кластерів, конкурентних переваг фірм, інформаційно-комунікаційні моделі, нова економічна географія, модель Діксіта-Штігліца, модель айсбергу, еволюції.

Тема 3. Програмування та прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів

Зміст програмування та прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів. Етапи створення програм (стратегій) регіонального розвитку. Структура стратегії регіонального розвитку. Показники економічного та соціального розвитку. Методи прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів.

Розділ 2. Проблеми регіонального розвитку в Україні та у світі

Тема 1. Регіональна політика в зарубіжних країнах

Особливості регіонального управління у Європейському Союзі, країнах великої сімки: США, Канада, Австралія, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія. Регіональна політика у країнах Азії, Африки, Південної Америки.

Тема 2. Регіональні проблеми в Україні.

Поняття про економічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми

нерівномірності економічного розвитку регіонів України. Регіональні проблеми інвестиційної діяльності в Україні. Поняття про соціально-демографічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми нерівномірності соціального розвитку регіонів України. Проблеми депопуляції та старіння населення у регіонах України. Регіональні проблеми безробіття в Україні. Регіональні проблеми забезпеченості закладами соціальної інфраструктури в Україні. Поняття про екологічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України.

Тема 3. Регіональна політика в Україні.

Адміністративно-територіальний устрій України. Сутність та специфіка суспільно-географічного районування України. Законодавча база регіонального розвитку в Україні: Закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про планування і забудову територій», Закон України «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Бюджетний кодекс України», «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Шляхи удосконалення адміністративно-територіального устрою України. Проблеми децентралізації влади в Україні.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1 «Теоретичні аспекти регіонального розвитку»												
Тема 1. Понятійно-термінологічний апарат з питань регіонального розвитку	12	3	2			7	12	1	1			10
Тема 2. Теорії та концепції регіонального розвитку	13	2	3			8	12,5	0,5	1			11
Тема 3. Програмування та прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів	12	2	2			8	13,5	0,5	1			12
Разом за розділом 1	37	7	7			23	38	2	3			33
Розділ 2 „Проблеми регіонального розвитку в Україні та у світі”												
Тема 4. Регіональна політика в зарубіжних країнах	14	2	2			10	13,5	0,5	1			12
Тема 5. Регіональні проблеми в Україні	12	2	2			8	12,5	0,5	1			11
Тема 6. Регіональна	17	4	4			9	16	1	1			14

політика в Україні												
Разом за розділом 2	43	8	8			27	42	2	3			37
Індивідуальне завдання	10					10	10					10
Усього годин	90	15	15			60	90	4	6			80

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

ЛЕКЦІЯ 1. ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ З ПИТАНЬ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

План лекції:

1. Зміст понять «регіон», «регіональний розвиток», «регіонала політика», «менеджмент регіонального розвитку».
2. Функції регіонального управління.
3. Принципи регіонального менеджменту.
4. Методи регіонального менеджменту.
5. Інструменти регіонального менеджменту.
6. Суб'єкти, об'єкти регіональної політики.

1. Зміст понять «регіон», «регіональний розвиток», «регіонала політика», «менеджмент регіонального розвитку»

Поняття регіонального розвитку, в першу чергу, пов'язано з поняттям **«регіон»**. Термін «регіон» походить від латинського «regio» (країна, область). Згідно статті 1 Закону України «Закон України «Про засади державної регіональної політики» «регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя» [17]. Колектив вчених визначає регіон як «...територіальне утворення, яке має чітко окреслені адміністративні кордони, в межах яких відтворюються соціальні та економічні процеси забезпечення життєдіяльності населення, обумовлені місцем регіону в системі територіального і суспільного поділу праці» [49, с.13]. За В. Бильчаком і В. Захаровою регіон – «...це соціально-економічна просторова цілісність, що характеризується структурою виробництва всіх форм власності, концентрацією населення, робочих місць, духовного життя людини з розрахунку на одиницю простору і часу, має місцеві органи управління своєю територією» [10, с. 13]. С. Романюк під регіоном розуміє «найбільшу адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет» [43, с. 3]. У Великому тлумачному словнику української мови «...регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами графічними, геологічними, етнографічними, економічними та ін.» [3, с.1020].

Радянський енциклопедичний словник подає таке визначення: «регіон – територія (акваторія), інколи доволі значна за своїми розмірами, яка не обов'язково є таксономічною одиницею в якійсь системі» [44, с. 1111]. За О.Г. Гранбергом, «регіон – це певна територія, що відрізняється від інших територій за рядом ознак і володіє деякою цілісністю, взаємопов'язаністю складових її елементів [9, с.16]. М. Некрасов під регіоном розуміє велику територію держави з більш-менш однорідними природними умовами, а головним чином – характерною спрямованістю виробничих сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів зі сформованою і перспективною матеріально-технічною базою, виробничою і соціальною інфраструктурою» [29, с. 29]. За М.М. Новіковою, «...регіон – це територіально спеціалізована й адміністративно визначена частина території країни, що характеризується цілісністю відтворювального процесу і єдиною системою управління. Регіон відзначається спільністю природних, соціально-економічних, національно-культурних та інших умов» [30, с. 6]. Регіон є складною соціально-економічною системою.

Варто проаналізувати поняття «**регіональний розвиток**». Згідно ст. 1 Закону України «Про засади державної регіональної політики» регіональний розвиток – «...процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах» [17]. За А. Мельничуком, регіональний розвиток є «...сукупністю позитивних науково обґрунтованих структурних і функціонально-територіальних змін соціально-економічної та екологічної діяльності людей за певний відрізок часу [37, с. 35]. Г.П. Підгрушний регіональний розвиток трактує як комплексний багатомірний структурно трансформаційний процес, К.В. Мезенцев – як якісну зміну в часі станів просторової організації людської діяльності у регіонах [37], А.П. Голіков – як зміну внутрішньої соціально-економічної структури [8]. Категорія «регіональний розвиток» включає такі поняття як суспільно-географічне положення, територіальний поділ та інтеграцію праці, структуру, спеціалізацію і рівень концентрації виробництва та послуг, їх комплексність і пропорційність, процеси агломерування і поляризації суспільної діяльності, конкурентоспроможність регіонів, їх експортний потенціал та зовнішні зв'язки [37].

Згідно ст. 1 Закону України «Про засади державної регіональної політики» **державна регіональна політика** – «...система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності» [17]. За А. Мельничуком, «регіональна політика – це сфера діяльності державних і самоврядних органів з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни у регіональному аспекті відповідно до заздалегідь розробленої програми» [37, с. 21]. Це – система засобів, механізмів, інструментів та дій для створення нормальної життєдіяльності людей на

території України; збереження просторової єдності держави; сталого і збалансованого розвитку її регіонів; узгодження регіональних і загальнодержавних інтересів, рівномірного розвитку регіонів, ефективного використання регіональних ресурсів. Регіональна політика включає такі сфери діяльності: фінансово-економічне забезпечення регіонів; підвищення конкурентоздатності територій; інформаційне забезпечення; інтеграція регіонів; реальне партнерство центра і регіонів [37].

М.Д. Пістун розуміє регіональну політику як «...діяльність держави, спрямована на забезпечення комплексного економічного, політичного, соціального та культурного розвитку окремих територій країни» [36, с. 117]. Регіональна політика держави (за Е.Б. Алаєвим) – «...це сфера діяльності по управлінню економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язана із взаємовідносинами між державою та районами, а також районів між собою» [1, с. 189-190]

За О.В. Гладким, *менеджмент регіонального розвитку* – «...наука про управління економічною ефективністю розвитку та розміщення людської діяльності на території відповідно до дії природних, соціальних, економічних передумов і факторів» [7 с.15]. *Об'єктом дослідження* менеджменту регіонального розвитку є регіональний розвиток підприємства (фірми, організації), що заснований на пошуку найвищої економічної ефективності залежно від вибору місцеположення на території. *Предметом дослідження* є управлінські важелі і методи визначення найбільш прибуткового та економічно вигідного розміщення підприємства (фірми, організації) в регіоні, що впливають із поліваріантної оцінки ефективності розвитку фірми в окремих точках простору за конкретних умов. *Метою* менеджменту регіонального розвитку є розроблення комплексу управлінських важелів та рекомендацій із розміщення у просторі окремих підприємств (фірм, організацій), що сприяють підвищенню економічної ефективності (прибутковості) їх функціонування в регіоні [7].

Слід зауважити, що менеджменту регіонального розвитку не вивчає управлінські методи і прийоми з оптимізації території регіону, його ресурсів. Ці питання розглядаються у межах науки з регіонального управління. Регіональне управління вивчає шляхи оптимізації функціональної структури окремих територій для створення найкращих умов для розвитку різних видів діяльності та досягнення найвищого комерційного прибутку, питання раціонального використання і охорони природних ресурсів, підвищення рівня життя людей, надання соціальних послуг і гарантій різним категоріям громадян та ін. [7].

«Регіональний менеджмент (за М.М. Новіковою) – це наука, що вивчає складові системи управління розвитком території, взаємозв'язок між ними при врахуванні дії об'єктивних економічних законів» [30, с.15].

Основними завданнями регіонального менеджменту є (за А.І. Гавриловим):

- забезпечення розширеного відтворення умов життєдіяльності населення регіону, високого рівня і якості життя;

- економічна і соціальна трансформація господарства регіону, аналіз, прогнозування та програмування регіонального розвитку;
- оптимізація фінансових потоків, формування умов і механізмів зміцнення економічної бази регіону і адміністративних одиниць;
- забезпечення екологічної безпеки в регіоні, захист навколишнього середовища;
- формування та реалізація структурної, інвестиційної та науково-технічної політики в регіоні, створення і розвиток ринкової інфраструктури [4].

2. Функції регіонального управління

До основних функцій регіонального управління відносяться (за М.М. Новіковою):

- визначення рівня економічного та соціального розвитку регіону та аналіз сформованої ситуації, на основі чого можна виявити проблеми в регіональному розвитку, розробити і засоби їх вирішення;
- прогнозування і планування регіонального розвитку, тобто розробка стратегії економічного й соціального розвитку регіону, на основі чого формуються програми економічного та соціального розвитку регіону, а також інші змістові програми;
- організація регіонального управління – формування організаційних структур управління регіоном на основі проектування нових або вдосконалювання існуючих;
- мотивація регіонального розвитку – необхідність забезпечення постійного підвищення рівня життя населення на основі сталого економічного росту як у межах регіону, так і в масштабі всієї країни;
- контроль процесу економічного й соціального розвитку регіону – здійснюється з метою досягнення поставлених цілей і подолання проблемних ситуацій, що вимагають вирішення;
- регулювання регіонального розвитку – здійснюється на основі нормативно-правових актів, що діють на території регіону і формується в результаті спільної діяльності органів законодавчої, виконавчої влади національного й обласного рівнів, а також органів місцевого самоврядування [30].

3. Принципи регіонального менеджменту

Реалізація основних функцій регіонального управління повинна здійснюватися на основі таких принципів (за М.М. Новіковою, О.І. Гавриловим):

1. *принцип наукової обґрунтованості управлінських рішень* (передбачає розробку управлінських рішень на основі об'єктивних економічних законів і результатах попереднього аналізу рівня регіонального розвитку);

2. *принцип погодженості всіх елементів системи регіонального управління* (формулювання адекватних цілей діяльності і розвитку регіону, виконання основних функцій регіонального управління для їх реалізації, використання необхідних методів управління при відповідному ресурсному забезпеченні);

3. *принцип раціоналізації діапазону регіонального управління* (розробка та функціонування ефективних організаційних структур управління, що дає змогу суб'єкту управління здійснювати керування об'єктом управління);

4. *принцип оптимізації співвідношення централізації та децентралізації в процесі регіонального управління* (забезпечення раціонального об'єднання єдиначальності й делегування повноважень для прийняття якісних управлінських рішень і реалізації їх у запланований термін);

5. *принцип формування та використання адекватної і достовірної управлінської інформації на основі ефективної організації інформаційних потоків* (одержання та використання необхідної управлінської інформації про стан об'єкта регіонального управління);

6. *принцип максимізації результату регіонального управління при мінімізації ресурсних витрат* (запланований результат управління повинен одержуватися при використанні необхідного обсягу природних, матеріально-технічних, фінансових, трудових і інформаційних ресурсів);

7. *принцип децентралізації* (передача прийняття рішень від центральних органів управління до агентів ринку, що дозволяє обмежити владну монополію регіонального менеджменту, забезпечити економічну свободу суб'єктів господарювання в регіоні та поліцентричність у прийнятті рішень, делегування функцій управління зверху вниз);

8. *принцип партнерства* (передбачає відхід від жорсткої ієрархічної співпідпорядкованості по вертикалі, тобто правила поведінки об'єктів і суб'єктів регіонального управління формуються у процесі їх взаємодії як юридично рівних партнерів);

9. *принцип субсидіарності* (фінансові ресурси виділяються під заздалегідь визначені цілі, формує механізми перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення мінімальних державних соціальних стандартів для всього населення регіону та мінімальної бюджетної забезпеченості);

10. *принципу мобільності та адаптивності* (здатність системи регіонального управління реагувати на зміни зовнішнього середовища, тобто відбувається постійна трансформація функціональної та організаційної структур регіонального менеджменту, завдяки чому суб'єкти управління адаптуються до швидко мінливих ринкових умов функціонування);

11. *принцип виділеної компетенції* (диференціація функцій всередині сфери регіонального управління, тобто здійснюється перерозподіл функцій та ресурсного забезпечення реалізації кожної функції суб'єктів державного, регіонального та районного управління [4, 30].

4. Методи регіонального менеджменту

Методи регіонального менеджменту також обумовлені системою ринкового господарства регіону. «Методами регіонального менеджменту є сукупність прийомів і засобів впливу на господарюючі суб'єкти регіону» [4].

До основних методів регіонального управління відносяться (за М.М. Новіковою):

- *економіко-правові* (створення сприятливих правових умов забезпечення сталого економічного росту в регіоні);
- *організаційно-адміністративні* (використання сукупності методів проектування та удосконалення раціональних організаційних структур регіонального управління для досягнення поставлених цілей регіонального розвитку);
- *морально-психологічні* (формування позитивного іміджу представників регіональної влади, що заснований на сумлінному виконанні своїх посадових обов'язків, виражається у досягненні зростання економічних показників у регіоні та підвищення рівня життя населення [30].

5. Інструменти регіонального менеджменту

До **інструментів** регіонального менеджменту відносяться (за М.М. Новіковою):

- регіональна політика: економічна, соціальна, демографічна;
- концепція економічного й соціального розвитку регіону;
- стратегія економічного й соціального розвитку регіону;
- програми економічного й соціального розвитку регіону, а також інші програми, що класифікуються за змістовною ознакою (наприклад, програми інвестиційного розвитку міста);
- баланси: трудових ресурсів регіону; фінансових ресурсів регіону; регіональний баланс виробництва й розподілу продукції; зовнішньоторговельний баланс регіону, а також інші змістовні баланси (наприклад, баланс виробництва та споживання електроенергії в регіоні і т.д.);
- місцеві бюджети: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети і бюджети місцевого самоврядування [30].

6. Суб'єкти, об'єкти регіональної політики

Згідно ст.4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» **об'єктом державної регіональної політики** є територія регіонів, макрорегіонів, мікрорегіонів, групи регіонів (або їх частин), міст, сіл, селищ, об'єднані за критеріями та в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [17]. За А. Мельничуком, об'єктом регіональної політики є територія держави і її регіони, та інші територіальні утворення: інтегральні райони, агломерації, столичні, транспортні, приморські, високорозвинуті і депресивні

регіони, корпоративні системи, регіональні господарські комплекси та кластери тощо [37]. За ст.4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» **суб'єктами державної регіональної політики** є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи [17]. Також суб'єктами регіональної політики є асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи, які беруть участь у розробці та реалізації державної регіональної політики. **Засобом реалізації державної регіональної політики** є управління, одна із галузей якого – управління регіональною економікою. **Предметом регіонального управління** є економіка регіону й всі процеси, які з цим пов'язані [30].

ЛЕКЦІЯ 2. ТЕОРІЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

План лекції:

1. Теорія центральних місць В. Кристаллера
2. Теорія «концентричних кілець» Й. Тюнена
3. Теорія промислового штандарту А. Вебера
4. Концепція локальних територіально-виробничих комплексів
5. Теорія промислових кластерів
6. Концепція «центр-перифірія»

1. Теорія центральних місць В. Кристаллера

Німецький вчений В. Кристаллер у своїй праці «Центральні місця у південній Німеччині», опублікованої у 1933 р., обґрунтував теорію центральних місць. Центральними місцями В. Кристаллер називав економічні центри, які обслуговують товарами і послугами не тільки себе, але й населення прилеглих населених пунктів (зони збуту). За В. Кристаллером, зони обслуговування і збуту мають правильну шестикутну структуру (бджолині соти), вся заселена територія покривається шестикутниками без просвітів (крісталлеровская решітка). Завдяки цьому мінімізується середня відстань для збуту продукції або поїздок в центри для покупок і обслуговування (рис.1) [4].

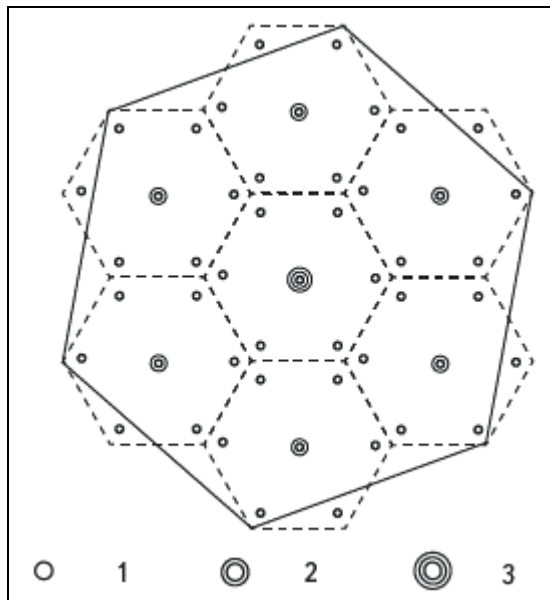

Рис. 1. Модель формування центральних місць В. Кристаллера. 1 – малі сільськогосподарські поселення; 2 – місцеві центри нижчого порядку; 3 – наступний щабель місцевих центрів

Дана теорія пояснює, чому одні товари виробляються (надаються) у кожному населеному пункті (продукти першої необхідності), інші – у середніх поселеннях (звичайний одяг, основні побутові послуги тощо), треті – тільки у великих містах (предмети розкоші, театри, музеї тощо). Кожне центральне місце має тим більшу зону збуту, чим вище рівень ієрархії, до якого воно належить.

Тип ієрархії визначається числом центральних місць даного рівня. Число підлеглих центральних місць, що збільшується на одиницю, позначається буквою k . Будь-який центр завжди має залежну від нього однакову кількість поселень, що займають нижчий ступінь. Тобто, навколо кожного міста буде розташовано 6 селищ, а навколо кожного селища - 6 сіл, тобто навколо міста буде 6 селищ та 36 сіл.

При $k=3$ забезпечується оптимальна конфігурація ринкових зон (територій, населення яких закуповує товари і послуги у даному центральному місці). Кожне центральне місце обслуговується трьома центральними місцями наступного, більш високого рівня ієрархії і знаходиться на рівних відстанях від них.

Варіант при $k = 4$ створює найкращі умови для будівництва транспортних шляхів, оскільки найбільше число центральних місць розташоване на одній трасі, що з'єднує найбільші міста, які забезпечують мінімальні витрати на будівництво дороги, тобто дане центральне місце буде перебувати на найкоротшій відстані до двох найближчих центрів більш високого рівня ієрархії [4, 52].

Варіант при $k=7$ всі центральні місця, залежні від даного місця, повністю входять в його зону, необхідний чіткий адміністративний контроль.

Дана модель критикується за її нереальність, оскільки така геометрично правильна система розселення зустрічається дуже рідко, безліч історичних, політичних і географічних чинників порушують симетрію та сувору ієрархію розподілу. Проте теорія дає ідеальний зразок системи розселення, з яким слід порівнювати реальні системи розселення з метою виявлення напрямків їх вдосконалення [4, 52].

2. Теорія «концентричних кілець» Тюнена

Закон «концентричних кілець» відкрив німецький учений Йоган Тюнен у 1826 р. у книзі «Ізольована держава в її відношенні до національної економії». У цій праці він уперше обґрунтував модель територіальної спеціалізації головної галузі економіки початку XIX ст. – сільського господарства – у вигляді концентричних кілець навколо єдиного центру споживання – столичного міста «ізолюваної держави». Він припускав наявність економічно ізолюваної від решти світу держави, в межах якої є центральний місто, що є єдиним ринком збуту сільськогосподарської продукції та джерелом забезпечення промисловими товарами. Ціна кожного продукту в будь-якій точці простору відрізняється від його ціни в місті на величину транспортних витрат, які приймаються прямо пропорційними вагою вантажу і дальності перевезення.

Він брав до уваги три чинники, які суттєво впливають на вартість виробництва сільськогосподарської продукції: вартість земель (вона знижується унаслідок переходу у віддалені від центру держави місця), вартість робочої сили (теж саме) і вартість транспортування (вона прямо пропорційна відстані від окремих місць виробництва до центру споживання). Й. Тюнен доводив, що оптимальна схема розміщення сільськогосподарського виробництва – це система концентричних кіл (поясів) різного діаметру навколо центрального міста, які поділяють зони розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності. Чим вище врожайність (продуктивність), тим ближче до міста повинно розміщуватися виробництво. У той же час, чим дорожче той чи інший продукт на одиницю ваги, тим далі від міста доцільно його розміщення. Інтенсивність господарювання знижується в міру віддалення від міста. В результаті він виявив послідовні зони:

- товарне городництво і садівництво;
- лісове господарство;
- молочне тваринництво;
- екстенсивне зернове господарство;
- екстенсивне тваринництво;
- землі, що не використовуються (рис.2).

Рис. 2. Модель «концентричних кілець» Й. Тюнена

Починаючи з першої до шостої зони, поступово знижується інтенсивність сільського господарства і набір його галузей (продукції, яка виготовляється) [4, 52].

3. Теорія промислового штандорту А. Вебера

Теорія промислового штандорту описана у роботі німецького економіста і соціолога М. Вебера «Про розміщення промисловості: чиста територія штандорта», опублікована у 1909 р. А. Вебер створив детальну класифікацію факторів розміщення за їх впливом, ступенем спільності і проявами. Фактором розміщення він називав економічну вигоду, яка залежить від місця, де здійснюється господарська діяльність. Вигода формується в результаті скорочення витрат від виробництва і збуту певного промислового продукту і, таким чином, в одному місці продукт можна виготовити з меншими витратами, ніж в іншому. Вчений вважав, що головними чинниками, які впливають на розміщення промисловості, є: транспорт, праця, агломерація [4].

Транспортний чинник А. Вебер вважає визначальним. Затрати на транспортування промислової продукції повинні бути мінімальними. Зосереджуватися виробництво може у місцях знаходження сировини, біля споживача готової продукції чи десь між ними (характерно для переробної промисловості). Видобувна промисловість розміщується біля сировинних ресурсів. На сировину орієнтуються галузі, в яких у процесі переробки сировина втрачає велику частину своєї ваги або якщо витрати на транспортування одиниці сировинної продукції більші від вартості виробництва одиниці готової продукції. У протилежному випадку вона тяжіє до споживача. Наприклад, у цукровій промисловості вага вихідної сировини у вісім-десять разів більша від ваги готового продукту цукру-піску. На споживача

орієнтується хлібопекарська промисловість, оскільки хліб чи хлібобулочні вироби швидко псуються (черствіють, втрачають споживчу якість) та й їхній обсяг, вага значно більші від маси вихідної сировини (зокрема, муки), яку перевозять від місць її виробництва. Деякі виробництва зосереджуються між виробниками і споживачами продукції. В цьому випадку сировина перевантажується в окремих вузлах транспортних шляхів, постачається з різних місць чи готовий продукт споживається у багатьох місцях.

Для обґрунтування конкретного розміщення певного виробництва А. Вебер вводить поняття *індексу орієнтації* (V). Це є відношення чистих затрат на переміщення у напрямку переробного підприємства (Q_a , гривні (у. о.) на один тонно-кілометр) до *чистих затрат на переміщення* від виробника готової продукції до споживача (Q_v).

$$V = Q_a:Q_v \quad (1)$$

Якщо індекс орієнтації більший від одиниці, то підприємство вибирає місце біля джерел постачання, а якщо менший, то орієнтується на місця призначення продукції [4].

Також А. Вебер ввів поняття матеріального індексу, що є відношенням загальної ваги усієї сировини, палива і матеріалів, які надходять на підприємство, на вагу готової продукції. З цього випливає, що виробництва з високим матеріальним індексом тяжіють до пунктів виробництва сировини матеріалів, а виробництва з невеликим індексом – до центру споживання.

Робоча орієнтація. Робоча орієнтація вимагає визначення, за А. Вебером, "робочих пунктів" – місць з найбільш низькими робочими витратами, тобто де найнижчий рівень зарплати при високих трудових навичках робітників. Розміщення промислових підприємств у «робочих пунктах» при конкуренції з пунктами мінімальних транспортних витрат можливо в тих випадках, коли економія на робочих витратах перевищить перевитрати в транспортних витратах, які відбуваються в результаті переміщення виробництва. В сучасних умовах акцентується увага як на кількості, так і якості трудових ресурсів. Виробництво тяжіє до місць зосередження висококваліфікованої праці чи до центрів підготовки робочої сили. У багатьох державах функціонують *технополіси* – центри фундаментальних і дослідно-конструкторських наукових досліджень, в яких вищі навчальні заклади готують висококваліфікованих працівників. Там зосереджені найсучасніші виробництва комп'ютерної, аерокосмічної техніки, біоінженерії, а також ліків, тонкої і малотоннажної хімії, виготовлення найсучасніших конструкційних матеріалів [4].

Агломераційна орієнтація. Сутність цієї орієнтації полягає у тому, що підприємства розміщуються в центрах концентрації інших промислових підприємств, що призводить до скорочення витрат на створення транспортних шляхів, енергетичного господарства, комунальних об'єктів, тобто виробничої інфраструктури. Агломерація, згідно А.Веберу, це скупчення (концентрація) промислового виробництва в певному місці. Таке скупчення може відбуватися

внаслідок простого укрупнення окремих виробничих одиниць (нижча ступінь агломерації), і просторового зближення виробництв без злиття їх в одну одиницю (вищий ступінь агломерації). У такому випадку реалізуються переваги великого виробництва, здешевлюється продукція і досягається додатковий економічний ефект від використання загальної інфраструктури. Агломерація проявляється у вигляді організованого обслуговування працею, кредитами, ринковими зв'язками з постачання матеріалами і збуту виробів, складами, під'їзними шляхами, допоміжними виробництвами тощо. А. Вебер враховував і дезагломераційні процеси, які проявляються у вигляді підвищення цін на земельні ділянки, подорожчання життя, підвищення заробітної плати, зростання цін на матеріали тощо. Коли економія витрат від агломерації покриває додаткові витрати на транспорт і робочу силу, що зростають внаслідок переміщення промисловості в пункти агломерації, відбувається відхилення центрів виробництва від оптимальних пунктів з транспортної та робочої орієнтації, тобто в цих місцях формується агломерація [4, 52].

4. Концепція локальних територіально-виробничих комплексів

Дослідження територіально-виробничих комплексів (ТВК) вивчалися радянською школою економічної і соціальної географії та регіональної економіки. Ввів це поняття радянський економіст та економіко-географ М.М. Колосовський у 40-х рр. XX століття. «Під *ТВК* розуміли таке поєднання взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів виробництва визначеної території, за якого забезпечувалось формування певного народногосподарського ефекту» [7, с. 25]. Цей ефект забезпечувався шляхом:

1) наявності тісних багатofункціональних зв'язків між окремими підприємствами регіону, внаслідок чого відбувалося комплексне використання природних, трудових, інших ресурсів, економія на масштабах виробництва, розвиток спеціалізації і кооперування, функціональна єдність виробничого процесу;

2) формування енерговиробничих циклів (ЕВЦ), які здійснювали економію мінеральних і паливно-енергетичних ресурсів, сприяли процесу комбінування, тобто розвитку допоміжних і додаткових галузей на основі використання основної продукції (у т. ч. і побічної (відходів) для своїх цілей. М.М. Колосовський виділив вісім сукупностей виробничих процесів: 1) пірометалургійних цикл чорних металів; 2) пірометалургійний цикл кольорових металів; 3) нафтоенергохімічний цикл; 4) гідроенергетичний цикл; 5) сукупність циклів переробної промисловості; 6) лісоенергетичний цикл; 7) індустріально-аграрний цикл; 8) гідромеліоративний цикл. Цикли і їх сировинні і енергетичні бази на даній території утворювали територіально-виробниче ядро економічного району [4];

3) спільного використання матеріально-технічної, транспортної, будівельної бази виробництва, що сприяло економії на інфраструктурних затратах;

4) єдності і централізованості науково-дослідної діяльності та конструкторських розробок (НДДКР), в результаті чого в регіоні розвивалися фундаментальні дослідження, розроблялися і впроваджувалися нові зразки техніки та технологій на багатьох підприємствах певної галузі;

5) формування спільних механізмів охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування [7].

У Радянському Союзі територіально-виробничі комплекси стали моделлю розвитку і територіальної організації господарства, оскільки вони сприяли економічній ефективності виробництва директивними, плановими (неринковими) способами. Ця концепція підтвердила свою ефективність в межах різних виробничих комплексів Радянського Союзу (комплекси галузей металургійної, гірничодобувної промисловості, важкого машинобудування, у районах нового індустріального освоєння (Сибір, Далекий Схід). Теорія найбільш ефективно працювала в межах комплексів локального та ареального рівнів, оскільки на загальнодержавному та регіональному рівнях управління організація та планування діяльності таких комплексів мали дуже великий апарат реалізації та містили складні механізми прогнозування, проектування і планування виробництва.

Економічна ефективність окремих підприємств досягалася всебічною підпорядкованістю і супідрядністю окремих виробництв єдиним директивним плановим органам управління, проте не враховувалися ринкові механізми формування прибутку, у підприємств були відсутні економічні стимули до підвищення якості продукції, зростання інновацій, зменшення собівартості та ресурсозатратності виробничих процесів [7].

5. Теорія промислових кластерів

Ідея концепції промислових кластерів закладена М. Портером (Porter, M.), якій описав процес формування конкурентоспроможності фірми у вигляді "Ромбу конкурентних переваг" (Diamond of competitive advantage). Цей ромб включав: специфічні умови для факторів виробництва, стан споживання продукції, наявність додаткових і доповнювальних галузей та стійка стратегія, структура і суперництво). Їх оптимальне поєднання та взаємозумовлений розвиток формує найвищу ефективність промислового виробництва у так званих промислових кластерах – «групі географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, які зайняті переважно в одній сфері господарювання, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одне одного» [21, с. 152].

Проте дана ідея була характерна для поведінки окремих фірм, а не регіонів чи територій. М. Енрайт (Enright, M.J.) розширив цю ідею на промислові комплекси. Він проаналізував просторові угруповання промислових підприємств Німеччини, Італії та Японії та дійшов до висновку, що конкурентні переваги розвитку фірм формуються в основному на локальному рівні і залежать від оточуючого середовища. Дані переваги виникають на основі:

1) спільності економіко-географічного положення (підприємства наближені до дешевих видів сировини, енергії, вузлових систем комунікацій і зв'язку);

2) спільної потужної наукової школи (науково-дослідні та освітні установи забезпечують підприємства кластеру кваліфікованими працівниками та поширюють інновації);

3) високодиференційованого попиту на продукцію, який обумовлений розвитком виробничих технологій та наближеністю до потенційних споживачів;

4) жорсткої конкуренції між фірмами однієї спеціалізації;

5) розвитку споріднених виробництв та об'єктів ринкової інфраструктури, що дають змогу реалізовувати маркетингові стратегії підприємства, надавати різні комерційні, банківські послуги, забезпечувати лізинг, інжиніринг, консалтинг, франчайзинг, мерчандайзинг, аутсорсинг та інші види обслуговування виробничого процесу [21].

Кожний регіональний промисловий кластер характеризується:

1) територією, на якій розміщені малі й середні промислові підприємства (однієї чи декількох споріднених галузей господарства);

2) розвитком високотехнологічних фірм, які пов'язані між собою спільним використанням певних технологій;

3) розвитком модульних виробництв, що виробляють споріднені і суміжні товари, доповнюють або підтримують основний технологічний процес, але при цьому характеризуються організаційною та фінансовою самостійністю.

В цих умовах знижуються витрати в процесі господарювання, зростає продуктивність праці та рентабельність, поліпшується доступ до кваліфікованої робочої сили, комерційних, фінансово-кредитних послуг, науково-освітніх ресурсів, транспортної, соціальної інфраструктури у межах кластера. В економічних кластерах покращується поширення знань та інновацій, створюються можливості для комерціалізації знань і виробництва, формування нових вузькоспеціалізованих фірм та виробництва нових товарів. Дуже важливою відмінністю між територіально-виробничим комплексом та промисловим кластером є наявність конкуренції всередині кластера. Територіально-виробничі комплекси формувалися в умовах адміністративно-командної економіки, промислові кластери – ринкової економіки [21].

6. Концепція «центр-периферія»

Концепція «центр-периферія» розроблялася радянськими та зарубіжними вченими, зокрема Г. Лаппо, Б. Родоманом, М. Мироненко, Т. Гегерстрандом, Х. Перлофф, Дж. Фрідманом на основі вчень центральних місць В. Кристаллера, закону кілець І.Тюнена, концепції промислового штандарту А. Вебера. Проте у класичному вигляді вона розроблена Джоном Фрідманом в 1966 р. у книзі «Політика регіонального розвитку: досвід Венесуели» [7].

«Під моделлю *«центр — периферія»* розуміють здебільшого такий стан певної територіальної системи, структурні компоненти якої поділені на дві узагальнені групи (центральну і периферійну), сформувались на основі дії об'єктивних законів територіальної диференціації та концентрації і характеризуються різними параметрами простору, внутрішньої будови й конфігурації, мають різні функції і властивості та перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку» [7, с. 30]. Відповідно, різні регіони країни складаються з основного ядра (декількох ядер) і підпорядкованої їм периферійної зони, в межах яких відбуваються процеси природокористування, обмін робочою силою, речовиною, енергією, інформацією, дифузія нововведень, інтелектуального потенціалу, комерційної та підприємницької активності.

Центр є локомотивом розвитку виробництва, інноваційних ідей, підприємницької діяльності, комунікацій, поширення інформації тощо, найкраще розвинута соціальна інфраструктура. В центрі формуються найкращі умови для розвитку підприємницької і бізнес-діяльності, концентрується значна кількість трудових, економічних, соціальних, управлінських, інформаційних, інтелектуальних, організаційних ресурсів. За рахунок цього навколишні території підпорядковуються у господарському, соціально-культурному, ринковому, управлінському аспектах. Центр виконує ринково-підприємницькі, репрезентативні, кредитно-фінансові, інформаційні, комунікаційні, академічні, науково-інноваційні, модульні високотехнологічні, культурно-інтелектуальні, соціально-орієнтовані виробничі, комунально-побутові, сельбищні, інфраструктурні функції [7].

Для периферії характерний сповільнений розвиток, низька динаміка процесів господарювання, підприємства в межах даної території виконують, переважно, допоміжні та обслуговувальні ролі. Периферія забезпечує ядро-центр виробничими ресурсами (як правило, низькоінноваційні та низькотехнологічні), дешевою робочою силою, сировиною, енергією, тощо, є відсталою в технологічному, інфраструктурному та соціально-ринковому аспектах, тут сконцентровані суміжні/обслуговувальні підприємства і філіали головних підприємств ядра.

Периферія складається із внутрішньої (ближньої), яка тісно пов'язана з центром і отримує безпосередньо від нього імпульси до розвитку, і зовнішньої (дальньої), на яку центр не має практично ніякого впливу. Галузі, що не відповідають статусу центру на новому рівні технологічного розвитку (наприклад, «старі» галузі промисловості – металургія, трудомісткі виробництва в нових галузях, вузькоспеціалізовані науково-дослідні функції) витісняються на ближню, а потім і дальню периферію [7].

Ближня периферія має відносно високий рівень урбанізації та максимально наближена до ядра, характеризується вищим рівнем індустріалізації, ніж дальня, чому сприяють низька вартість землі і ресурсів, інженерного та інфраструктурного обслуговування, скорочення затрат на конкуренцію через відносно дешеву робочу силу високої кваліфікації. Ближня

периферія виконує модульні виробничі, природоохоронні, енерговиробничі, транспортного розвантаження ядра, прикладні науково-інноваційні, сельбищного розвантаження ядра; аграрні високотехнологічні, спеціалізовані освітні, культурні, розважальні, спортивні, рекреаційно-оздоровчі; інфраструктурні функції.

Дальній периферії характерні процеси поступового зменшення промислової і соціально-ринкової активності, ефективність функціонування ринково орієнтованих підприємств істотно знижується через скорочення рівня урбанізації та транспортної доступності, що впливає на кількісні і якісні характеристики руху робочої сили, капіталу, нововведень, інформації тощо. У межах дальньої периферії зростає частка неурбанізованих видів діяльності в аграрній, природоохоронній та утилізаційних сферах. Дальня периферія виконує такі функції: низькотехнологічні, утилізації, перероблення відходів, природоохоронні [7].

ЛЕКЦІЯ 3. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

План лекції:

1. Зміст програмування економічного та соціального розвитку регіонів.
2. Етапи створення стратегії регіонального розвитку.
3. Структура стратегії регіонального розвитку.
4. Показники економічного та соціального розвитку.
5. Прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів.

1. Зміст програмування економічного та соціального розвитку регіонів

Відповідно до статті 4 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» програмними документами економічного і соціального розвитку є:

- загальнодержавні програми економічного, соціального розвитку, інші державні цільові програми;
- програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період [14].

Згідно Закону України «Про державні цільові програми» «державна цільова програма – це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Державні цільові програми поділяються на: загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони

довкілля, оборонні, наукові, правоохоронні (вони є довгостроковими, охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади) та інші програми, що покликані на розв'язання проблем окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки. Розробляє та здійснює загальнодержавні програми Кабінет Міністрів України, а затверджує Верховна Рада України [15].

«Програма економічного і соціального розвитку регіону – це документ, у якому комплексно відтворюється вся інформація, яка стосується рівня основних показників, що характеризують економічні й соціальні напрямки регіонального розвитку, який необхідно забезпечити показникам за певний період, як правило за рік» [30, с. 54]. Програма економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста Києва, Севастополя на короткостроковий період розробляється щороку взаємоузгоджено з щорічним посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. Програма відображає аналіз стану та проблем соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній і поточний роки; аналіз використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічної ситуації; можливі шляхи розв'язання головних соціально-економічних проблем розвитку адміністративно-територіальної одиниці; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці в наступному році; перелік заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні показники соціально-економічного розвитку; дані про діяльність та ефективність роботи підприємств та організацій, що знаходяться у комунальній власності (стаття 11 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України») [14].

Одним з документів програмування є стратегія економічного і соціального розвитку регіону. «Регіональна стратегія є стратегічним планом розвитку регіону, що визначає цілі, завдання, пріоритети, напрями сталого економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя на довгостроковий (понад п'ять років) період». [40]. Методичну основу розробки регіональних стратегій забезпечує Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Проект регіональної стратегії розробляється регіональним органом виконавчої влади (Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями) та затверджується регіональним органом місцевого самоврядування (Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міською радою). Безпосередньо розробкою проекту стратегії здійснює структурний підрозділ адміністрації, як правило, це управління (департамент) економіки. Регіональні стратегії

розробляються на строк дії та з урахуванням положень Державної стратегії регіонального розвитку протягом шести місяців після її затвердження [40]

Стратегія економічного і соціального розвитку регіону містить перспективні бачення усіх складових регіонального розвитку та представляє план стратегічних заходів для досягнення певних цілей розвитку регіону, є інструментом узгодження державних, територіальних і галузевих інтересів та планів. Стратегічне планування дозволяє, використовуючи ресурсний потенціал регіонів, максимально задоволити потреби суспільства, підвищити ефективність виробництва і якість життя населення. Стратегія є не тільки адміністративним документом, а й суспільним договором, в ній прописані зобов'язання місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, громадських організацій та окремих громадян [41].

В основному розробляють оптимістичний, базовий варіант і песимістичний варіант стратегії, що пояснюється складністю прогнозування майбутніх умов та їх впливу на досягнення перспективних цілей розвитку регіону. В процесі реалізації стратегії, аналізу отриманих результатів її можуть коригувати. Соціально-економічна стратегія розвитку регіону є складовою частиною стратегії соціально-економічного розвитку країни [30].

2. Етапи створення стратегії регіонального розвитку

Розробка стратегії розвитку регіону складається з декількох етапів.

Етап 1: Підготовчий. Розробка та реалізація стратегії організовується спільними діями органів влади та місцевого самоврядування, відповідно, обласною державною адміністрацією та обласною радою. На цьому етапі здійснюється ініціювання розроблення стратегії, приймається формальний документ (рішення сесії, розпорядження голови ОДА), затверджується склад робочої групи (як правило, працівники державних адміністрацій, представники бізнесу, науковці), її секретаріату, здійснюється аналіз зацікавлених сторін, які будуть отримувати позитивні чи негативні результати від реалізації даної стратегії (це є представники громадськості, органи місцевого самоврядування, різні організації, підприємці тощо), підготовка плану інформування та залучення зацікавлених осіб.

Етап 2: Формулювання бачення розвитку регіону. Формулюється мета та форми розвитку, описується загальний опис бажаного майбутнього області через 10-20 років (що з наявного в регіоні слід залишити та покращити у майбутньому, чого треба позбутися та чого нового має набути регіон). Така робота здійснюється в рамках семінарів, здійснення інформування громадськості щодо бачення розвитку регіону на обласному, районному, муніципальному та сільському рівнях [41, 42]. .

Етап 3: Аналіз регіону. На даному етапі стратегічного планування розвитку регіону передбачається проведення комплексного соціально-економічного аналізу його території через оцінювання соціально-економічного стану (здійснюється аналіз статистичних показників, аналітичних звітів,

соціологічних опитувань за такими групами: природний потенціал, трудовий, фінансовий, науково-технічний, інформаційний, економічний, соціальний, політичний, інфраструктури розвиток, торгово-комерційний сектор), проведення SWOT-аналізу (дає змогу виявити сильні та слабкі сторони внутрішньотериторіального розвитку регіону, можливості та загрози, які виникають ззовні) та TOWS-аналізу (для оцінки ступеня взаємозалежності основних характеристик SWOT-аналізу, планування власних змін через зміни зовнішнього середовища), участь у роботі регіональної робочої групи зацікавлених осіб.

Етап 4: Формування пріоритетів, цілей і дій. Визначаються стратегічні пріоритети (перелік напрямків, які сприятимуть розвитку області), операційні цілі та дії (складання операційного плану (програми) дій, проектів та окремих заходів тощо), зустрічі членів робочих груп із представниками громадськості для підтвердження або модифікації пріоритетних напрямків та операційних цілей стратегії [41, 42].

Етап 5: Схвалення та впровадження стратегії. На цьому етапі здійснюється легітимізація стратегічних документів (тобто стратегію затверджують на сесії обласної ради, обласною державною адміністрацією, здійснюється підписання меморандуму між органами влади, місцевого самоврядування та громадськими організаціями, бізнес-структурами тощо про спільне виконання операційних дій та проектів, перевірка нормативно-правових актів обласної державної адміністрації, обласної ради на відповідність стратегічним цілям і пріоритетам), та впровадження стратегії, операційних заходів та проектів (передбачення видатків у місцевих бюджетах на реалізацію завдань та цілей, залучення грантів, створення ГІС та інформаційних систем, розробка детальної проектної документації, інвестиційних проектів, консультацій із зацікавленими особами щодо реалізації проектів, узгодження регіональних пріоритетів із державними, тощо).

Етап 6: Моніторинг та оцінювання реалізації стратегії. Цей етап передбачає контроль та реалізацію стратегії протягом періоду, оцінку результатів, виявлення відхилень та проблем від намічених результатів і здійснення необхідних коригувань, розробку плану моніторингу, визначення індикаторів, за допомогою яких здійснюється моніторинг і визначається рівень прогресу щодо виконання завдань стратегії, підготовку звіту за результатами моніторингу, оцінювання стратегічного плану, тобто перегляд ефективності процесу реалізації стратегії та успішності результатів [41, 42].

3. Структура стратегії регіонального розвитку

Відповідно до Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку проект регіональної стратегії повинен включати:

- вступ з коротким обґрунтуванням мети та підстав для розроблення документа;
- аналітичну частину – детальний опис географічної, історичної, демографічної, економічної, соціальної ситуації, що склалася в регіоні, з аналізом та оцінкою фактичного стану розвитку регіону;
- відображення найбільш загальних та тривалих уявлень про подальший розвиток регіону та життя його населення (сценарії розвитку – базовий та альтернативний);
- характеристики конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку регіону (SWOT-аналіз);
- стратегічні цілі (напрями) та поетапні плани дій – сукупність стратегічних цілей та поетапних планів дій щодо досягнення всіх стратегічних та оперативних цілей з детальним описом заходів, строку виконання, відповідальних виконавців, обсягів та джерел фінансування, очікуваних результатів;
- механізм реалізації [40].

У свою чергу аналітична частина регіональної стратегії повинна містити дані про:

- географічне розташування;
- ландшафтні особливості рельєфу, характеристики ґрунтів та гідрологію;
- природно-ресурсний потенціал;
- кліматичні умови (температурний режим, опади, вологість повітря, вітри тощо);
- адміністративний поділ, місце в загальнодержавному поділу праці;
- особливості соціально-економічного розвитку в динаміці за останні п'ять років;
- екологічну ситуацію на території регіону;
- політичну ситуацію;
- фінансово-бюджетну ситуацію;
- рівень життя населення та його ділову активність [40].

У процесі підготовки стратегії регіонального розвитку можуть використовуватися картографічні, ілюстраційні (схеми, креслення, фотоматеріали території тощо) та інші матеріали. Для розробки аналітичної частини використовуються офіційні дані Державної служби статистики України, її територіальних органів, інформаційні матеріали соціологічних опитувань.

Для характеристики конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку регіону використовується SWOT-аналіз. Він містить наступні складові:

- сильні сторони — внутрішні можливості (навички, потенціал) або ресурс регіону, які зумовлюють конкурентні переваги, тобто особливості регіону, які здійснюють розвиток регіону;

- слабкі сторони — види діяльності, ресурси, обставини, які використовуються неефективно або не за призначенням, тобто особливості регіону, які ускладнюють умови розвитку;
- можливості — особливості, умови, які сприятливі для розвитку регіону, досягнення стратегічних цілей (результатів). Можливості можуть виникнути у майбутньому;
- загрози — будь-які процеси або явища, особливості, умови, які несприятливі або небезпечні для розвитку регіону, перешкоджають досягненню цілей розвитку регіону [40-42].

4. Показники економічного та соціального розвитку

Для визначення рівня соціально-економічного розвитку регіону необхідна розробка системи показників, які характеризують стан регіональної економіки. Існує багато класифікацій показників, проте класифікація О.В. Васильєвої, К.А. Фісуна є найбільш широкою. То ж розглянемо її [28].

Показники економічного розвитку

1. Виробничо-економічні показники

Місце регіону з об'ємів виробництва валової доданої вартості (ВДВ)

Виробництво валової доданої вартості (ВДВ) на душу населення

Сума фінансового результату на одного зайнятого у виробництві

Індекс виробництва ВДВ

Індекс виробництва промислової продукції

Індекс виробництва сільськогосподарської продукції

2. Структурні показники

Частина регіону в загальнодержавному виробництві

Частина проміжного споживання у випуску

Частина сільського господарства в загальних об'ємах виробництва ВДВ регіону

Частина промисловості в загальних об'ємах виробництва ВДВ регіону

3. Інвестиційні показники

Частина регіону в загальнодержавних об'ємах інвестицій в основний капітал

Індекс інвестицій в основний капітал

Об'єм інвестицій в основний капітал з розрахунку на душу населення

Частина регіону в загальнодержавному об'ємі іноземного інвестування

Індекс іноземних інвестицій

Об'єм іноземних інвестицій з розрахунку на душу населення

Частина сукупних інвестицій у ВВП

4. Показники інституційних перетворень і розвитку підприємництва

Частина продукції підприємств державної форми власності в загальних об'ємах виробництва промислової продукції

Частина продукції сільськогосподарських підприємств державної форми власності в загальних об'ємах виробництва сільськогосподарської продукції
Кількість малих підприємств на 10 тис. жителів
Частина продукції малих підприємств в загальних об'ємах виробництва продукції

5. Зовнішньоекономічні показники

Частка регіону в загальнодержавних обсягах експорту
Частка експорту у ВВП
Індекс експорту
Експорт на душу населення
Частка регіону в загальнодержавних обсягах імпорту
Частка імпорту у ВВП
Індекс імпорту
Імпорт на душу населення

6. Науково-інноваційні показники

Частина загального об'єму фінансування науково-технічних робіт у ВДВ
Частина зайнятих у сфері науки в загальній кількості зайнятих
Коефіцієнт зносу основних фондів
Індекс впровадження нових прогресивних технологічних процесів
Індекс освоєння виробництва нових видів продукції

Показники соціального розвитку

1. Показники життєвого рівня населення

Грошові доходи на душу населення
Середньомісячна зарплата
Середньомісячна пенсія
Співвідношення доходів і прожиткового мінімуму на душу населення
Коефіцієнт диференціації грошових доходів
Рівень бідності
Індекс Джіні
Роздрібний товарообіг на душу населення

2. Показники соціального забезпечення

Забезпеченість житлом на душу населення
Забезпеченість лікарями на одного жителя
Забезпеченість лікарняними ліжками на душу населення
Платні послуги на душу населення
Кількість місць в дошкільних закладах на 100 дітей відповідного віку
Кількість учнів денних загальноосвітніх шкіл на 10 тис. жителів
Кількість студентів вищих учбових закладів на 10 тис. жителів
Коефіцієнт злочинності

3. Демографічні показники

Коефіцієнт народжуваності
Коефіцієнт смертності
Природний приріст населення
Коефіцієнт дитячої смертності
Очікувана тривалість життя
Міграційне сальдо

4. Показники життєвого рівня населення

Рівень зайнятості
Рівень офіційного безробіття
Рівень безробіття по методології МОП
Демографічне навантаження
Навантаження на одне вільне робоче місце.

Економічні й соціальні показники повинні бути представлені в таких цінах, одиницях, за якими можливо було порівняти дану область з іншими областями України. Можуть бути використані фактичні ціни, діючі ціни та порівняльні ціни. Обсяги експорту, імпорту й іноземних інвестицій доцільно представляти в млн. дол. США. Вище представлені переважно відносні показники (на душу населення, на певну категорію населення, площу території), проте необхідно також аналізувати і абсолютні показники [28].

5. Прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів

Важливим аспектом забезпечення державної регіональної політики є прогнозування, що сполучає теоретичні розробки та господарську практику. Згідно статті 1 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» «державне прогнозування економічного і соціального розвитку – науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку» [14].

У суспільній географії розглядається поняття «Суспільно-географічне прогнозування», яке «...розглядається як процес наукового передбачення змін у часі станів просторової організації людської діяльності у регіонах» (за К.В. Мезенцевим) [27, с. 6]. «...Прогноз – це:

- результат наукового передбачення змін у розвитку будь-яких процесів у цілому та окремих складових зокрема на підставі даних про напрямки, характер та особливості їх попереднього розвитку;
- систематична науково обґрунтована інформація про якісні та кількісні характеристики розвитку об'єкту прогнозування у перспективі;

- імовірнісне судження про настання тих чи інших подій, явищ» [27, с. 28].

Прогноз економічного і соціального розвитку необхідний при обґрунтуванні вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів [14];

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (стаття 4) прогнозними документами економічного і соціального розвитку є:

- прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;
- прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;
- прогнози економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період [14].

Прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період розробляється на п'ять років. Прогноз відображає стан і проблеми соціально-економічного розвитку країни за попередній період, очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на економіку країни, оцінку впливу державної політики у прогнозному періоді на соціально-економічний розвиток, цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у середньостроковому періоді та пропозиції щодо напрямів державної політики, аналіз просування стратегічно важливих видів товарів та послуг на внутрішніх та зовнішніх ринках, основні макроекономічні та інші показники економічного і соціального розвитку у розрізі галузей економіки та регіонів України, оцінка тенденцій розвитку економіки країни протягом середньострокового періоду. Цей прогноз використовується під час розроблення проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів України (стаття 6 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України») [14].

Прогноз економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляється щорічно на наступний рік. У прогнозі відображаються стан і проблеми соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки, очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на економіку країни, оцінка впливу державної політики у прогнозному періоді на соціально-економічний розвиток, основні макроекономічні та інші показники економічного і соціального розвитку у розрізі галузей економіки та регіонів України, оцінка тенденцій економічного розвитку у наступному році. Показники прогнозу економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період використовуються для розроблення державних цільових програм та для оцінки надходжень і формування показників Державного бюджету України (стаття 7 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України») [14].

Прогнози розвитку галузей економіки на середньостроковий період розробляються на п'ять років. Перелік галузей визначається Кабінетом Міністрів України. Прогноз містить інформацію про стан розвитку відповідної галузі економіки за попередній період; характеристика використання виробничого потенціалу галузі; оцінка задоволення потреб у основних видах товарів та послуг, що виробляються підприємствами галузі, на внутрішньому ринку; характеристика головних проблем розвитку галузі; аналіз просування стратегічно важливих видів товарів та послуг галузі на внутрішніх та зовнішніх ринках; можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку галузі; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у середньостроковому періоді та пропозиції щодо напрямів державної політики; пропозиції щодо структурної перебудови галузі, модернізації виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, енергозбереження та підвищення ефективності виробництва; основні показники розвитку галузі (обсяги та ефективність виробництва, розвиток конкуренції, конкурентоспроможність продукції, забезпеченість сировиною та матеріалами, фінансове становище підприємств галузі, розвиток міжгалузевих зв'язків, ефективність системи збуту продукції, обсяги інвестицій); оцінку тенденцій розвитку галузі протягом середньострокового періоду (стаття 13 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України») [14].

Прогноз економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста на середньостроковий період розробляється на п'ять років. Прогноз відображає стан і проблеми соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній період, стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічну ситуацію; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у середньостроковому періоді та пропозиції місцевих органів виконавчої влади та місцевого самврядування для їх досягнення, аналіз просування стратегічно важливих видів товарів та послуг на внутрішніх та зовнішніх ринках, шляхи вирішення головних проблем соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці, основні показники соціально-економічного розвитку, оцінку тенденцій розвитку економіки адміністративно-територіальної одиниці протягом середньострокового періоду (стаття 10 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України») [14].

Для кожного варіанту прогнозу визначаються три часткових прогнози: реалістичний (трендовий, точковий, середній), оптимістичний (максимальний) та песимістичний (мінімальний) (за К.В. Мезенцевим) [27].

За К.В. Мезенцевим усі методи суспільно-географічного прогнозування можна об'єднати у дві групи – експертні (опитування, дельфі, «Мозкової атаки», «Дерева цілей», аналітичних оцінок, СВОТ-аналіз) та фактографічні (*методи аналізу динаміки регіонального розвитку* – згладжування, аналітичне вирівнювання, спектральний аналіз, множинна регресія, авторегресія, ланцюги

Маркова, нейромережі, фрактальна геометрія; *методи аналізу просторові взаємодії* – просторова регресія, теорія поля, оверлейний аналіз, теорія графів, пошук емпіричних залежностей; *методи таксономічного групування, класифікації* – методи кластерного, дискримінантного аналізу, теорії нечітких множин, карти самоорганізації, факторний аналіз; *методи оптимізації розвитку регіону* – лінійне програмування, нелінійне програмування, балансові, нормативні, оцінка ризиків (метод Монте-Карло). Методика суспільно-географічного прогнозування включає в себе виділення територіальних одиниць суспільно-географічного прогнозування (суспільно-географічне районування), аналіз еволюційності регіонального розвитку, його рейтингової оцінки, статистичного, нелінійного та оптимізаційного прогнозування регіонального розвитку. Статистичне прогнозування передбачає оцінку чинників регіонального розвитку (з використанням факторного аналізу), ретроспективний аналіз динаміки регіонального розвитку (передбачає виявлення циклічних (на основі спектрального аналізу) та випадкових коливань), побудову, вивчення і використання прогнозних однофакторних (трендових, декомпозиційних, авторегресійних) та багатфакторних (множинної регресії) моделей. [27].

ЛЕКЦІЯ 4. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

План лекції:

1. Історія регіональної політики в Європейському Союзі
2. Пріоритети політики згуртованості на 2014-2020 рр.
3. Фінансові механізми регіональної політики (структурі фонди)
4. Принципи реалізації регіональної політики ЄС
5. Співробітництво між регіонами та країнами

1. Історія регіональної політики в Європейському Союзі

За С.В. Федонюком, В.І. Галясом, регіональна політика ЄС – це «...тематично впорядкована, визначена децидуючим осередком діяльність, що має на меті за допомогою комплексу правових і фінансових інструментів усунення диспропорцій в економічному та соціальному розвитку регіонів у ЄС, а також забезпечення зрівноваженого зростання всіх його територій зі збереженням внутрішньої господарської та соціальної єдності» [51, с.5]. Регіональна політика спрямована на усі регіони і міста в Європейському Союзі для підтримки створення робочих місць, конкурентоспроможності бізнесу, економічного зростання, сталого розвитку та покращення якості життя громадян [32]. У Договорі Європейського Союзу стосовно регіональної політики у статті 3 наголошується на посиленні економічної та соціальної згуртованості як одного з видів діяльності товариства, а у ст. 158 говориться

про скорочення відмінностей між рівнями розвитку окремих регіонів та зменшення відсталості регіонів, що знаходяться у найменш привабливих умовах, чи островів, включаючи сільські регіони [12]

Історія регіональної політики ведеться з початку формування європейського співтовариства. Так, у 1957 р. було підписано Римський договір, що заклав основу Європейського економічного співтовариства. У 1968 р. було створено Генеральний директорат з питань регіональної політики (Directorate-General for Regional Policy) Європейської Комісії, а у 1975 р. засновано Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund). У 1988 р. для адаптації країн, що вступили до ЄС (Греція, 1981 р., Іспанія та Португалія (1986 р.) Структурні фонди були інтегровані в загальну **політику згуртованості**, яка має такі принципи:

- зосередження уваги на найбільш вразливих і відсталих регіонах;
- багаторічне програмування;
- стратегічна орієнтація інвестицій;
- участь регіональних та місцевих партнерів.

Бюджет програми складав 64 млрд. екю [32].

У 1993 р. було підписано Маастрихтський договір, що заклав основу Європейському Союзу. В ньому було введено три новинки: *Фонд згуртованості* (Cohesion Fund), *Комітет регіонів* (Committee of the Regions) (Комітет регіонів – це асамблея регіональних і місцевих представників Європейського союзу, утворений у 1994 р., що складається з 350 членів – регіональні президенти, мери або виборні представники регіонів та міст – від 28 країн ЄС.), *принцип субсидіарності*. У цьому році було утворено також Фінансовий інструмент з керівництва рибальством. У 1994-1999 рр. ресурси для структурного та згуртованості фондів були подвоєні, що дорівнювало третині бюджету ЄС. У 1995 р. була додана спеціальна мета для підтримки малонаселених регіонів Фінляндії та Швеції. У 2000 р. "Лісабонська стратегія" зміщує пріоритети ЄС у бік зростання, створення робочих місць та інновацій. У 2000-2004 рр. були розроблені інструменти для підготовки до вступу країн, що очікують на приєднання до ЄС. У 2004 р. 10 нових країн приєдналося, які збільшили населення ЄС на 20%, при цьому ВВП зросло лише на 5%. У 2007-2013 рр. 25% бюджету направлено було на дослідження та інновації, а 30% на інфраструктуру навколишнього середовища та боротьбу із змінами клімату. Також у цей період було спрощені правила та структури та акцентовано увагу на прозорості та комунікації, зростанні, створенні робочих місць, що були ключовими елементами реформи [32].

2. Приоритети політики згуртованості на 2014-2020 рр.

В рамках Політики згуртованості розроблено 11 тематичних цілей, що підтримують ріст на 2014-2020 рр. Це:

1. Посилення досліджень, технологічного розвитку та інновацій.

2. Посилення доступу до використання та якості інформаційно-комунікаційних технологій.
3. Укріплення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва.
4. Підтримка переходу до низьковуглецевої економіки.
5. Сприяння адаптації до зміни клімату, попередження і управління ризиками.
6. Попередження і захист навколишнього середовища та сприяння ефективному використанню ресурсів.
7. Сприяння сталому розвитку транспорту та удосконалення мережевих інфраструктур.
8. Сприяння сталій і якісній зайнятості та підтримка мобільності робочої сили.
9. Сприяння соціальному включенню, боротьбі з убогістю і будь-якою дискримінацією.
10. Інвестиції в освіту, стажування та навчання протягом усього життя.
11. Підвищення ефективності державного управління.

Такі напрями як посилення досліджень, технологічного розвитку та інновацій; посилення доступу до використання та якості інформаційно-комунікаційних технологій; укріплення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва; підтримка переходу до низьковуглецевої економіки фінансуються Європейським фондом регіонального розвитку.

Європейський соціальний фонд підтримує такі напрями: посилення досліджень, технологічного розвитку та інновацій; доступ до використання та якості інформаційно-комунікаційних технологій; укріплення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва; підтримка переходу до низьковуглецевої економіки, а головними пріоритетами фонду є сприяння сталій і якісній зайнятості та підтримка мобільності робочої сили; сприяння соціальному включенню, боротьбі з убогістю і будь-якою дискримінацією; інвестиції в освіту, стажування та навчання протягом усього життя; підвищення ефективності державного управління.

Підтримка переходу до низьковуглецевої економіки; сприяння адаптації до зміни клімату, попередження і управління ризиками; попередження і захист навколишнього середовища та сприяння ефективному використанню ресурсів; сприяння сталому розвитку транспорту та удосконалення мережевих інфраструктур; підвищення ефективності державного управління фінансується Фондом згуртованості [32].

3. Фінансові механізми регіональної політики (структурі фонди)

Приблизно 32,5% з бюджету ЄС 2014-2020 (еквівалент приблизно до 351 800 000 000 євро протягом семи років за цінами 2014 роки) виділяється фінансовими інструментами, які підтримують політику згуртування (Cohesion Policy). Вони управляються і надаються у партнерстві між Європейською

комісією, державами-членами та зацікавленими сторонами на місцевому і регіональному рівні. Фінансування регіонального розвитку здійснюється з ряду фондів [32].

Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund) спрямований на посилення соціально-економічної згуртованості в ЄС шляхом корекції дисбалансів між її регіонами, участі в розвитку та структурному пристосуванні регіонів, які відстали у своєму розвитку, та у переорієнтації занепадаючих промислових регіонів. Акцентується увага на інноваціях та дослідженнях, цифрових технологіях, підтримці малого та середнього підприємництва, низьковуглецевій економіці.

Фонд згуртованості (Cohesion Fund) спрямований на країни-члени ЄС, в яких ВВП на душу населення менше 90% середнього по ЄС. Діяльність Фонду націлена на зниження економічних та соціальних диспропорцій та сприяння стійкому розвитку. Фонд фінансує проекти, що стосуються розвитку транс'європейських транспортних мереж, залізничного транспорту, підтримання інтермодального пасажирського транспорту, зміцнення громадського транспорту охорони навколишнього середовища (енергоефективність, використання відновлюваних джерел енергії) [32].

Європейський соціальний фонд (European Social Fund) націлений на інвестиції в людський капітал, сприяння зайнятості та підтримки мобільності робочої сили; підтримку соціального включення та боротьба із бідністю; інвестиції в освіту, навички, навчання протягом усього життя, підвищення інституційного потенціалу та ефективного державного управління.

Європейський сільськогосподарський фонд з розвитку сільських територій (The European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)) підтримує європейську політику щодо розвитку сільських районів, фінансує програми розвитку сільських районів усіх держав-членів та регіонів. Програми розробляються у співпраці між Європейською Комісією та державами-членами, беручи до уваги стратегічні напрямки політики розвитку сільських районів та пріоритети, викладені в національних стратегічних планах. Фонд фокусується на трьох основних цілях:

1. сприяння конкурентоспроможності сільського господарства;
2. забезпечення сталого управління природними ресурсами, впливу клімату;
3. досягнення збалансованого територіального розвитку сільської економіки та громад, включаючи створення і підтримку зайнятості.

Європейський фонд морського господарства та рибальства (European Maritime and Fisheries Fund (EMFF)) забезпечує реалізацію морської та рибальної політики на 2014-2020 рр. Цей фонд здійснює допомогу рибаловам в переході до стійкого рибальства, підтримку прибережних громад з метою диверсифікації їх економіки, фінансування проектів, які створюють нові робочі місця і поліпшують якість життя вздовж берегів Європи, полегшення доступу до фінансування.

Ці п'ять фондів утворюють **Європейські структурні та інвестиційні фонди (European Structural and Investment (ESI) Funds)** [32].

Також існують інші фонди.

Фонд солідарності Європейського Союзу (EU Solidarity Fund) здійснює допомогу регіонам, що постраждали від природних катастроф (катастрофічні повені, лісові пожежі, землетруси, бурі та посухи).

Європейський фонд гарантій в сфері сільського господарства (European Agricultural Guarantee Fund (EAGF)) виділяє кошти на прямі виплати фермерам і заходи, що регулюють або підтримують сільськогосподарські ринки

Інструмент підготовки до вступу в ЄС (Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)). Цей інструмент оперує такими компонентами:

1. допомога у перехідний період та інституційному будівництві;
2. транскордонне співробітництво (з країнами-членами та іншими країнами, що мають право на отримання фінансової підтримки в рамках IPA;
3. регіональний розвиток (транспорт, навколишнє середовище, регіональний та економічний розвиток);
4. людські ресурси (посилення людського капіталу та боротьба з виключенням);
5. сільський розвиток.

Країни-кандидати у ЄС (Туреччина, Албанія, Чорногорія, Сербія, Македонія) мають право на фінансову підтримку на усі п'ять компонентів IPA, потенційні країни-кандидати у західних Балканах (Боснія і Герцеговина, Косово) мають право на два перших компонента [32].

Програма допомоги спільноті Турецького Кіпру (Aid Programme for the Turkish Cypriot community). Даний механізм допомагає підготуватися спільноті Турецького Кіпру до воз'єднання з Кіпром та припинити ізоляцію цієї території. Основними цілями програми є: сприяння соціальному та економічному розвитку в турецько-кіпрській громаді (зокрема, сільський, людських ресурсів та регіональний розвиток); розроблення і модернізація інфраструктури (зокрема енергетики, транспорту, охорони навколишнього середовища, телекомунікацій та водопостачання); сприяння примиренню, зміцненню довіри та підтримці громадянського суспільства; доведення турецько-кіпрської громади ближче до ЄС через інформацію та контакти між кіпріотами-турками та іншими громадянами ЄС; допомога турецько-кіпрській громаді готуватися до реалізації закону ЄС, коли буде врегульоване кіпрське питання [32].

4. Принципи реалізації регіональної політики ЄС

Основними принципами регіональної політики ЄС (Cohesion policy) визначено такі базові критерії:

- субсидіарність;
- децентралізація;
- партнерство;
- програмування;
- концентрація;

- доповнюваність.

Субсидіарність – принцип, за яким вищі суспільні одиниці мають право і повинні розв'язувати лише ті проблеми, на виконання яких не здатні нижчі структури. Принцип субсидіарності намагається забезпечити, щоб рішення приймалися якомога ближче до громадян. Згідно Римського договору, «...у сферах, які не входять до окремої юрисдикції Співтовариства, воно, згідно принципу субсидіарності, починає свою діяльність лише в тому випадку, коли буде неможливо достатньою мірою досягнути цілі визначених заходів на рівні держав-членів, і тому в силу їх масштабу чи дієздатності можуть бути здійснені ефективніше на рівні Співтовариства» [13]. Субсидіарність тісно пов'язана з принципами пропорційності і необхідності, де «...будь-які дії Співтовариства не повинні виходити за рамки того, що необхідно для досягнення цілей Договору» [13]. Іншими словами, соціальні проблеми повинні вирішуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе і ефективно: центральна влада повинна грати "субсидіарну" (допоміжну), а не "субординативу" (підрядну) роль, вирішуючи тільки ті завдання, які не можуть бути ефективно виконані на місцевому / локальному рівні [32, 51].

Децентралізація – перерозподіл повноважень регіонів з метою їх ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, оптимізації практичного вирішення питань саме на регіональному рівні, а також розмежування функцій та повноважень між різними рівнями управління ЕС [51].

Програмування відноситься до адміністративного механізму, що використовується для досягнення цілей Європейських структурних та інвестиційних фондів. Політика згуртованості не фінансує окремі проекти. Замість цього, вона фінансує багаторічні національні програми, відомі як оперативні програми, відповідно до цілей і пріоритетів ЄС, які забезпечують послідовність і спадкоємність протягом семи років. Програми відносяться до конкретних географічних районів на міжнародному, національному або субнаціональному рівні, залежно від механізмів управління на території. Програма включає визначення стратегічних пріоритетів та орієнтовних дій (враховуючи інтереси як регіонів, громад у контексті сприяння просторовій ефективності, так і загальнонаціональних пріоритетів як сприяння розвитку національної економіки); викладення фінансових асигнувань та узагальнення систем управління і контролю. Нинішній період програмування працює з 2014 року до 2020 року [32].

Партнерство. Кожна програма розробляється на основі колективного процесу за участю влади на європейському, регіональному та місцевому рівні, соціальних партнерів та організацій громадянського суспільства. Це партнерство поширюється на всі етапи процесу програмування: від проектування до управління та реалізації моніторингу та оцінки. Принцип базується на умові, що діяльність та розвиток регіонів може здійснюватися лише тоді, коли суб'єкти співробітництва постійно та послідовно співпрацюють

з метою досягнення спільної мети. Цей підхід приводить до кращих результатів програми та допомагає гарантувати, що кошти з Європейських структурних та інвестиційних фондів витрачаються ефективно. Важлива також співпраця у площині регіон-регіон, як розвиток транскордонного співробітництва, та співпраця локальних територіальних одиниць [32].

Концентрація. Цей принцип має три аспекти: *концентрація ресурсів*: більша частина структурних коштів фонду (70% для 2014-2020 рр.) зосереджена на найбільш бідніших регіонах і країнах; *концентрація зусиль*: орієнтація інвестицій на ключові пріоритети зростання: наукові дослідження та інновації, інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ), підвищення конкурентоспроможності малих і середніх підприємств, підтримка переходу до низьковуглецевої економіки; *концентрація витрат*: на початку кожного періоду програмування щорічне фінансування виділяється на кожен програму. Ці кошти мають бути витрачені в кінці другого року після їх виділення (відоме як N + 2 правило) [32].

Додатковість. Сутність даного принципу полягає в тому, що фінансування з європейських структурних фондів не може замінити національні (або подібні) витрати країною-членом в регіоні. Тобто видатки з Структурних та інвестиційних фондів не можуть зробити скорочення державних структурних витрат в даних регіонах, проте вони можуть бути додатковими до національних державних витрат. Принцип додатковості перевіряється в країні-члені, де найменш розвинуті регіони становлять не менше 15% населення, через масштаб фінансових ресурсів, що виділяються на них. На початку періоду програмування рівень витрат викладається в Угоді про партнерство, які держава-член буде підтримувати протягом усього періоду програмування. Комісія перевіряє дотримання кожної держави-члена принципу додатковості в середньостроковій перспективі періоду програмування, у 2018 році, і після закінчення цього періоду, у 2022 році [32].

5. Співробітництво між регіонами та країнами

Співробітництво між регіонами та країнами здійснюється у трьох аспектах: Європейське територіальне співробітництво (European Territorial Cooperation), макрорегіональні стратегії, міжнародне співробітництво.

Європейське територіальне співробітництво (ETC), більш відоме як INTERREG, є одним з двох цілей політики згуртованості і забезпечує основу для здійснення спільних дій та політичного обміну між національними, регіональними та місцевими акторами з різних держав-членів. Головним завданням Європейського територіального співробітництва (ETC) є сприяння гармонійному економічному, соціальному і територіальному розвитку Союзу в цілому. INTERREG є ключовим інструментом Європейського Союзу для підтримки співпраці між партнерами через кордони для вирішення спільних проблем у різних сферах діяльності: в галузі охорони здоров'я, науки та освіти,

транспорту, стійкої енергетики тощо. Програма фінансується з Європейського фонду регіонального розвитку [32].

INTERREG будується навколо трьох вісей співробітництва: транскордонне (INTERREG A), транснаціональне (INTERREG B) та міжрегіональне (INTERREG C). Існували такі періоди INTERREG: INTERREG I (1990-1993), INTERREG II (1994-1999), INTERREG III (2000-2006), INTERREG IV (2007-2013), INTERREG V (2014-2020). Спочатку INTERREG було сформовано у 1990 р. як ініціатива громад та програма мала справу виключно із транскордонним співробітництвом. Такий статус програма мала у 1990-1993, 1994-1999 програмних роках, у 2000-2006, 2007-2013 рр. INTERREG мав статус інтегрованого у регулювання структурними фондами, у 2014-2020 програмному періоді має власне регулювання. Відбувалося розширення території INTERREG відповідно до розширення Європейського Союзу: якщо у 1990-1993 рр. було включено 11 країн-членів, то наразі їх нараховується 28 [32].

Макрорегіональні стратегії. Макрорегіональна стратегія є комплексною основою, схваленою Європейською Радою, що може бути підтримана Європейськими структурними та інвестиційними фондами для вирішення загальних проблем, з якими стикається певний географічний регіон, що відноситься до держав-членів і третіх країн, розташованих у тому ж географічному районі, який, таким чином, отримує вигоду від зміцнення співпраці по досягненню економічного, соціального та територіального згуртування.

ЄС ввів у дію 3 макрорегіональні стратегії: Стратегія ЄС для регіону Балтійського моря, Стратегія ЄС для Дунайського регіону, Стратегія ЄС для Адриатичного та Іонічного морів, Стратегія ЄС для Альпійського регіону.

Міжнародне співробітництво. Європейський союз поділяється досвідом з країнами поза ЄС щодо процесу регіонального розвитку [32].

ЛЕКЦІЇ 5-6. РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ.

План лекцій:

1. Регіональні особливості економічного розвитку
2. Демографічні проблеми регіонального розвитку
3. Соціальні проблеми регіонального розвитку
4. Екологічні проблеми регіонального розвитку

1. Регіональні особливості економічного розвитку

За М.М. Новіковою, «економічний розвиток регіону – це якісне поліпшення показників, що характеризують економіку регіону» [30, с.22]. При цьому слід зазначити, що поняття «економічний розвиток» та «економічний рост» відрізняються між собою: економічний розвиток пов'язаний з удосконаленням стану економіки, тобто зростання якісних показників

економіки, у той час як економічний ріст характеризується збільшенням показників, що характеризують у даному випадку економіку регіону [30].

Економічний розвиток суспільства являє собою багатоплановий процес, що охоплює економічне зростання, структурні зрушення в економіці, підвищення рівня і якості життя населення [5]. Відповідно, економічними проблемами регіонального розвитку можна вважати відхилення від оптимальних параметрів функціонування економіки у регіонах держави.

На думку Мезенцева К.В., Підгрушного Г.П., Мезенцевої Н.І., нерівномірність та поляризація розвитку є характерною для простору в цілому та суспільного простору зокрема. Неоднорідність суспільного простору посилюється внаслідок концентрації явищ в певних місцях, що призводить до процесу поляризації. [26].

Аналіз ВВП країни. Економічний розвиток в першу чергу характеризується обсягом валового внутрішнього продукту. У 1991 р. Україна отримала незалежність від СРСР. Розпад СРСР, утворення нових незалежних держав, порушення господарчих зв'язків між підприємствами та організаціями, порушення спільного ринку товарів та послуг, введення митних меж та національних валют спонукало до різкого спаду економічного розвитку в країні, зокрема ВВП, оскільки підприємства були змушені функціонувати в умовах ринкової економіки, що не було характерно для СРСР, де панувала планова економіка [26].

Найменший спад ВВП спостерігався у 1994 р. (рис. 3). У 1996 р. була прийнята Конституція України, введена національна валюта – гривня, що в певній мірі стимулювало підняття економіки, зростання ВВП. Проте у 2005 р.

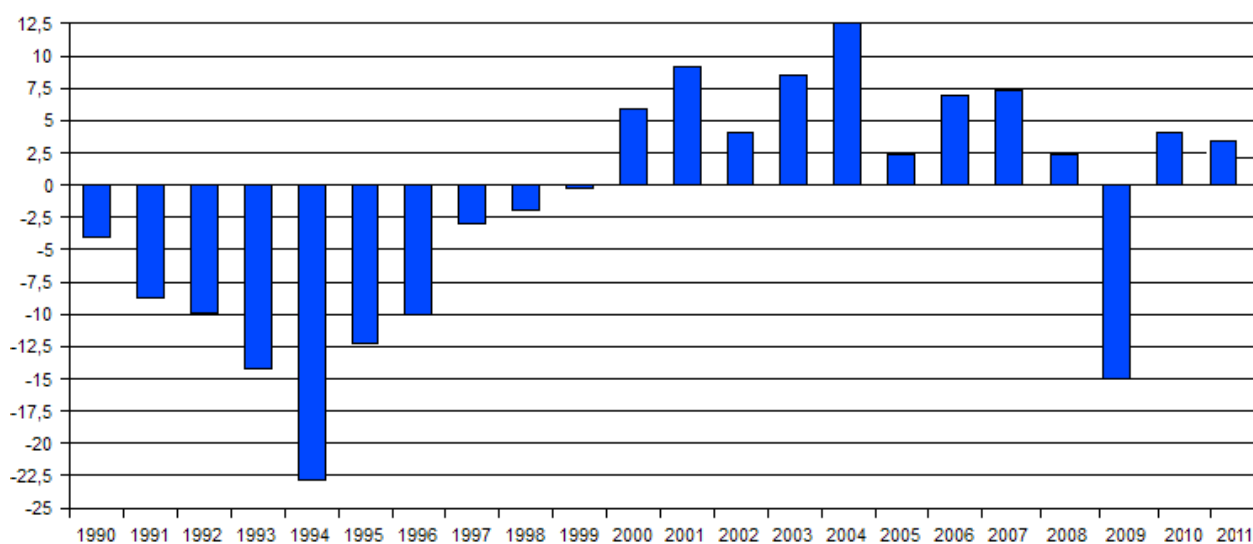

Рис. 3. Динаміка ВВП України за 2005-2014 рр. [47]

знову відбулося скорочення ВВП через політичну кризу в Україні, зокрема розгортання Помаранчевої революції. У 2006-2007 рр. спостерігався деякий підйом, проте світова економічна криза 2008 р. призвела до ускладнення економічної ситуації і черговій політичній кризі, що супроводжувалася погіршенням економічних показників та економічної кризою 2008-2009 рр. По

території України ВВП на душу населення має відносно нерівномірний характер. Так, найвищий ВВП на душу населення мають м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Полтавська області, що можна пояснити скупченням основного економічного потенціалу країни, переважанням промислового виробництва, наявністю галузей, які є економікоформуєчими (металургія, вугільна, хімічна промисловість); найнижчі – Волинська, Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська, Херсонська, Рівненська області, в яких переважає сільськогосподарська спеціалізація. Амплітуда даного показника така: від 109402 грн. у м. Києві, 46333 грн. у Дніпропетровській області до 15154 грн. у Чернівецькій області [47].

Промисловість. Промисловість – один з головних видів економічної діяльності в Україні. У 2014 р. частка промисловості валового внутрішнього продукту складала 25,5%, у структурі зайнятості – 26% [33]. Близько 51 % промислової продукції країни виробляється у Донецькій (19,9), Дніпропетровській (15,6), Луганській (7,9) та Запорізькій (7,3) областях, де переважають галузі важкої індустрії. Понад 12 % припадає на м. Київ. Цей показник значний у Харківській (4,7), Полтавській (4,6), Одеській (3,4) та Київській (3,1) областях. В усіх інших регіонах цей показник не перевищує 2,5 % [26].

У спадок від СРСР Україна отримала значну кількість підприємств військово-промислового комплексу, а також переважання у структурі промисловості галузей важкої промисловості. У 1990 р. припинилося зростання промислового виробництва, а у наступні роки обсяги промислового виробництва скорочувалися, з 1995 р. темпи падіння уповільнилися, а з 1999 році спостерігалось певне зростання (4 %). У 1991-2000 рр. зросла частка матеріало-, енерго- та екоємних галузей важкої індустрії – електроенергетики, видобувної та хімічної промисловості, чорної металургії; зменшилася частка високо-технологічних виробництв (особливо машинобудування), виробництва товарів народного споживання (передусім легкої промисловості) [26]. У 2005-2014 рр. спостерігається нестабільна динаміка розвитку промисловості. Так, у 2005-2007 рр. спостерігався підйом (102,7% до попереднього року у 2005 р. до 107,9% у 2007 р.). У 2008-2009 рр. спад виробництва, що пояснюється проявом глобальної фінансово-економічної кризи (95, 78% відповідно до попередніх років) [47]. Найбільш уразливо криза торкнулася підприємств Закарпатської (51% у 2009 р. до 2008 р.), Волинської (52), Запорізької (69), Рівненської (69). Краща ситуація спостерігалася у Херсонській (92), Миколаївській (86), Тернопільській (85), Полтавській, Вінницькій, Чернігівській (84) областях [26]. У наступні роки відбувався відносний підйом виробництва, проте у 2014 р. був знову спад через погіршення політичної ситуації в державі. У 2013 р. порівняно із 2012 рр. зростання промислового виробництва спостерігалось у Житомирській, Вінницькій, Кіровоградській, Чернігівській, Волинській, Львівській, Одеській областях, в Автономній Республіці Крим, м. Севастополі [47].

В структурі промисловості також відбулися певні зміни. Так, за 2007-2014 рр. зросла частка виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (від 18 до 25%), харчової промисловості (15-21%), видобувної промисловості (8-11%), проте скоротилася частка металургії (22-17%), продукція якої є однією з основних статей експорту товарів України, машинобудування (14-7%), виробництва коксу та продукції нафтопереробки (7-3%), хімічної, нафтохімічної промисловості (6-3%). Тобто, зменшується частка тих галузей, що мали значний вплив на економіку СРСР. Ці галузі є енергоємними, трудомісткими, відповідно, слабо можуть конкурувати на світовому ринку. Легка промисловість має 1% [47].

Сільське господарство. Сільське господарство є також однією з основних галузей економіки країни. У 2014 р. у структурі ВВП частка сільського господарства складала 11,8, зайнятості – 5,6% [33]. З 2000 р. спостерігається певне погиршення росту сільськогосподарського виробництва, як у рослинництві, так і у тваринництві. До рівня 1990 р. досягло лише рослинництво у 2011 р. та з цього моменту мало тенденцію до зростання. Тенденцію до зростання має в цілому загальні обсяги виробництва сільського господарства, проте у 2014 р. воно досягло 91% до 1990 р. Стосовно тваринництва, то його обсяги суттєво знижувалися до 1997 р. (47% до 1990 р.), далі відбувалося повільне зменшення, з 2000 р. намітилася тенденція до зростання, але вона є повільною, в результаті у 2014 р. обсяги валової продукції тваринництва досягли лише 57% до 1990 р. [47]. У 2001-2014 рр. по території України відбувалося розширення посівних площ соняшника поза межами зон традиційної спеціалізації; зростання концентрації вирощування зернових культур у степовій частині; зменшенням концентрації вирощування кормових культур [26]. В регіональному вимірі у 2014 р. зростання виробництва спостерігалось у Черкаській, Київській, Дніпропетровській, Закарпатській, Івано-Франківській, Вінницькій областях, а найменші – у Луганській, Чернігівській, Запорізькій, Житомирській областях, Автономній Республіці Крим [47].

За обсягами виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення переважають Черкаська, Кіровоградська, Вінницька, Полтавська, Херсонська, Чернігівська області, оскільки ці регіони розташовані переважно в лісостеповій зоні, природні умови якої дозволяють вирощувати значну кількість культур та тварин. Найменші обсяги характерні для м. Севастополя, Донецької, Луганської (для районів характерна значна урбанізованість, внаслідок чого формуються переважно приміські зони сільського господарства), Закарпатської областей, Автономної Республіки Крим (в регіонах є гірська місцевість, що перешкоджає значному розвитку сільського господарства). Амплітуда показника є великою. Так, у Черкаській області у 2014 р. обсяги виробництва дорівнювали 11897 грн. на особу, у м. Севастполі – 408 [47].

Розглянемо більш детально галузі сільського господарства. Найбільші обсяги вирощування зернових спостерігаються у Полтавській, Вінницькій,

Харківській, Черкаській, Кіровоградській області, найменші – у м. Севастполі, Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Автономній Республіці Крим. Вирощування зернових культур приурочено переважно до Лісостепової зони, тому існує територіальна диференціація у їх виробництві [47].

Існують територіальні відмінності у вирощуванні цукрових буряків. Ця культура значно вибаглива до режиму зволоження, тому вирощування цукрових буряків приурочено до лісостепової зони. Найбільші обсяги вирощування характерні для Вінницької, Полтавської, Хмельницької, Тернопільської, Київської областей, відсутнє їх вирощування у степових та гірських регіонах: Херсонській, Запорізькій, Закарпатській областях, Автономній Республіці Крим. Вирощування соняшнику характерно для степової зони, тому найбільшого поширення він отримав у Кіровоградській, Дніпропетровській, Харківській, Миколаївській, Запорізькій, Донецькій областях, найменше – у північно-західній частині Лісостепу, Передкарпатті, де температурний режим не сприятливий до його вирощування (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Житомирська області) [47].

У розміщенні основних галузей тваринництва також є територіальні відмінності. Так, обсяги вирощування великої рогатої худоби характерні для лісостепових регіонів (для Вінницької, Полтавської, Хмельницької, Львівської, Чернігівської областей), а найменші – переважно для степових (Луганська, Чернівецька, Запорізька, Херсонська області). Свинарство найбільш поширено у Донецькій, Дніпропетровській, Черкаській, Київській, Полтавській областях, найменше – у Луганській, Миколаївській, Сумській областях, Автономній Республіці Крим. Вівчарство розміщено переважно Одеській, Закарпатській областях, Автономній Республіці Крим, тобто в степових районах та Закарпатті. За обсягами вирощування птиці переважають Київська, Вінницька, Черкаська, Дніпропетровська області (лісостепова зона) [47].

Інвестиційна діяльність. Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» «...інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій» [16]. «Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект» [16]. Виділяють внутрішні та зовнішні інвестиції. Протягом 1995-2014 рр. динаміка обсягів капітальних інвестицій мала позитивну тенденцію, за виключенням 2008-2009 рр., що пояснюється впливом соціально-економічної кризи в країні на той час. У 2013 р. в структурі обсягів капітальних інвестицій можна виділити промисловість (39,5%), будівництво (17,3%), оптову і роздрібну торгівлю (8,4%), сільське господарство (7,1%), транспорт (7%), операції з нерухомим майном (5,2%). Тобто, переважають галузі, які приносять найбільший прибуток в економіку держави. У 2013 р. структура капітальних інвестицій у промисловість виглядала наступним чином: на добувну промисловість і розроблення кар'єрів приходилось 22% інвестицій, переробну промисловість – 44%, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого

повітря – 32%, водопостачання; каналізацію, поводження з відходами – 2%. В регіональному розрізі переважають м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Київська області, Автономна Республіка Крим [47].

Протягом 1995-2014 рр. відбувається зростання обсягів прямих іноземних інвестицій. Так, у 1995 р. вони склали 483,5 млн. дол США, то у 2014 р. – 58156,9. Така ж сама ситуація і з прямими інвестиціями з України. Найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України надходили з Кіпру (32,7%), Німеччини (11%), Нідерландів (9,5%), Росії (7,3%), Австрії (5,6). Найбільше іноземних інвестицій припадало на промисловість (31%), особливо це стосується металургійного виробництва, як однієї з провідних галузей промисловості та експорту країни, харчової, добувної промисловості, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції. Також значні обсяги іноземних інвестицій характерні для фінансової та страхової діяльності (26,4%), оптової та роздрібної торгівлі (13%), операції з нерухомим майном (7,5%), професійної, наукової та технічної діяльності (5,9%), діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (3,4%). Як бачимо, в структурі інвестицій переважають сектори, які здійснюють грошовий обіг та є економікоформуєчими галузями [47].

У регіональному розрізі обсягів прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) можна сказати наступне. Найбільше їх отримують підприємства м. Києва (оскільки Київ є столицею і юридичні адреси більшості підприємств України зосереджені у столиці), Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Львівської областей, найменше – Тернопільської, Чернівецької, Чернігівської, Кіровоградської областей тощо. Якщо у м. Києві цей показник складе 28039,7 млн. дол. США, то у Тернопільській області – 68,2 млн. дол. США. Такі диспропорції можна пояснити нерівномірним розміщенням промислового виробництва по території України, які є найбільш привабливими для закордонних інвесторів; це стосується металургії, машинобудування. Регіони, в яких переважає сільськогосподарська спеціалізація, є найменш привабливими з інвестиційної точки зору, про що свідчить низька частка сільського господарства (1,4%). Обсяги іноземних коштів, які інвестуються в економіку країни, є незначними (для порівняння, у 2013 р. обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України склали 58156,9 млн. доларів, а в економіки інших країн – 6575,3 млн. доларів, що перевищує практично у 9 разів). Донецька, м. Київ, Дніпропетровська, Запорізька області є лідерами за обсягами прямих інвестицій в економіку країн світу, зокрема Кіпр, Російська Федерація, Латвія, Польща, Грузія [47].

2. Демографічні проблеми регіонального розвитку

До демографічних проблем відносять депопуляцію населення, проблеми старіння нації. Характеризуючі динаміку чисельності населення України, слід

зазначити, за період 1989 – 2014 рр. кількість населення України зменшилася на 6,5 млн осіб, або на 12,5 % (51,2 млн. осіб у 1989 р. до 45,4 млн. у 2014 р.). За 1989-1993 рр. відбувалося певне зростання чисельності населення, проте по сьогоднішній день вона неухильно скорочується. Цьому передувала економічна криза 90-х років, що спричинила міграцію населення, зменшення народжуваності та зростання смертності [26]. Значне скорочення було в Автономній Республіці Крим, Чернігівській, Сумській, Донецькій та Луганській, а найменше – у Закарпатській та Рівненській областях [47].

В регіональному розрізі населення в Україні розміщено нерівномірно. Найбільш населеними регіонами є Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Одеська області, м. Київ, а найменш – Чернівецька, Кіровоградська, Волинська, Чернігівська, Тернопільська області. Можна зробити висновки, що найбільш заселеними є регіони із промисловою спеціалізацією [47].

Якщо говорити про народжуваність населення, то протягом 1990-2000 рр. вона зменшувалася (у 1990 р. коефіцієнт народжувності складав 12,6‰, у 2000 р. – 7,8‰), проте з 2001 р. внаслідок стабілізаційних процесів, зростання економіки, функціонування демографічної політики в Україні починається поступове зростання народжуваності (у 2014 р. народжуваність склала 10,8‰). Зростанню народжуваності в останні роки сприяє збільшення кількості жінок дітородного віку, народжених у першій половині 80-х років XX ст. [26, 47]. У 2013 р. найбільші коефіцієнти народжувності були характерні для західних регіонів (Рівненської (15,1‰), Закарпатської (14,7 ‰), Волинської (14,1 ‰), Чернівецької областей (12,6 ‰), що можна пояснити збереженням традиції дводітності, регіони мають найнижчі в країні показники кількості абортів, вдвічі нижчу частку позашлюбної народжувності, високою часткою сільських жителів, ніж в цілому по Україні [11, 47]; найменші – у Сумській (9,1 ‰), Луганській (9,1 ‰), Чернігівській (9,2 ‰), Донецькій (9,4 ‰), Черкаській областях (9,6), що обумовлено низьким рівнем соціально-економічного розвитку (як це характерно для Сумської, Чернігівської, Черкаської та інших регіонів), участю жінок на ринку праці (Донецька, Луганська області), нижчим культурним, релігійним рівнем порівняно із західними регіонами. Також відмінності у показниках народжувності по регіонах України пов'язані із віковою структурою населення, рівнем забрудненості навколишнього природного середовища тощо [11, 47]

Динаміка смертності має також негативну тенденцію. Так, у 1990 р. коефіцієнт смертності в Україні в середньому складав 12,1 ‰, у 2007 р. – 16,4 ‰. З 2008 р. смертність почала дещо скорочуватися (у 2014 р. коефіцієнт смертності склав 14,7 ‰) [47]. Причинами високої смертності в Україні є низький рівень соціально-економічного розвитку, що відображається на стані системи охорони здоров'я, високому рівні захворюваності, нездоровому способі життя [11]. Найвищі показники смертності у 2013 р. були зафіксовані у Чернігівській (18,6 ‰ – найвищий в Україні), Сумській, Кіровоградській, Полтавській, Житомирській областях, найнижчі – у м. Києві (9,8 ‰ –

найнижчий в Україні), Закарпатській, Львівській, Рівненській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях.

Природний приріст населення також за 1990-2014 рр. мав тенденцію до скорочення. До 2005 р. скорочення спостерігалось більш інтенсивно (у 1990 р. – 0,5 ‰, у 2005 р. – -7,6 ‰), з 2006 р. – повільніше скорочення (у 2014 р. – -3,9 ‰). Така динаміка пояснюється відповідними тенденціями рівня народжуваності та смертності. Позитивні коефіцієнти природного приросту характерні для Закарпатської (2,9 ‰ – найвищий в Україні), Рівненської, Волинської областей, м. Києва, найменші – у Чернігівській (-9,4 ‰ – найнижчий в Україні), Сумській, Полтавській, Луганській, Чераській областях [47]. Для останньої групи існують прогнози, що якщо дана тенденція буде зберігатися, то через 60-80 років населення цих регіонів зникне [11]. Відповідно, проблема депопуляції населення стоїть дуже гостро.

Поряд із депопуляцією населення існує проблема старіння нації, що впливає на відтворення робочої сили, її кількісних та якісних характеристик. Вікова структура населення України свідчить про регресивний тип відтворення поколінь, відбувається постійне скорочення економічно активної частини населення [11, 26].

Протягом 1990-2014 рр. спостерігалось скорочення частки осіб у віці 0-15 років. Так, у 1990 р. вона складала 22,6%, то у 2014 р. – 15,8. Хоча можна передбачити, що надалі ця частка буде зростати, оскільки чисельність народжених в Україні поступово збільшується, проте зростає і частка осіб у віці 15-64 років (у 1990 р. вона складала 65,6%, у 2014 р. – 68,7%). Така тенденція характерна і для частки осіб у віці старше 65 років (у 1990 р. вона складала 11,8%, у 2014 р. – 15,4%). Таким чином, відбувається зростання демографічного навантаження на населення працездатного віку, а старіння населення відбувається як внаслідок низької народжуваності, в результаті чого скорочується частка населення в молодших вікових групах, так і за рахунок збільшення частки населення старших вікових груп [26, 47].

В регіональному розрізі можна побачити наступну картину. Станом на 1 січня 2014 р. на 1 тис. осіб у віці 16-59 років припадало 595 осіб у віці 0—15 років та понад 60 років. У регіональному розрізі найвище демографічне навантаження спостерігалось в областях центральної та північної частини території України – Чернігівській (651 на 1 тис. осіб у віці 16-59 років), Вінницькій (642), Кіровоградській (638), Житомирській (633) областях, що пов'язано із значною часткою осіб у віці 60 років і більше. Найменше демографічне навантаження спостерігається в м. Києві, в якому на 1 тис. осіб у віці 16-59 років припадає лише 528 осіб у віці 0-15 років та понад 60 років [11].

Існують територіальні диспропорції в рівні урбанізації. У 2013 р. частка міського населення склала 69% по Україні. При цьому навищі рівні урбанізації характерні для м. Києва, Севастополя, Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Харківської областей, тобто регіонів, де сконцентровані основні галузі промисловості України; найнижчі показники у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській областях – в

регіонах з сільськогосподарською спеціалізацією. Перша група розміщена переважно у східній частині країни, друга – у західній [47].

3. Соціальні проблеми регіонального розвитку

Зайнятість населення та доходи населення. Важливою характеристикою соціального розвитку є рівень безробіття. Протягом 2008-2008 рр. відбувалося поступове зменшення безробіття. Якщо у 2000 р. воно мало 11,6%, то у 2008 р. – 6,4%. У 2009 рівень безробіття знову зріс до 8,8% внаслідок економічної кризи 2008-2009 рр., у 2010-2013 рр. зафіксовано зниження. За регіонами України ситуація склалася наступним чином. Найвищі показники безробіття у Тернопільській (9,4%), Житомирській, Чернігівській, Черкаській, Херсонській областях, найнижчі – у м. Києві (5,2), Одеській, м. Севастополі, Київській, Луганській областях, Автономній Республіці Крим тощо. Даний розподіл також відображає закономірність зниженого безробіття у економічно розвинутих регіонах, із промисловою спеціалізацією, та підвищеної у регіонах із сільськогосподарською спеціалізацією [47]. Протягом останніх 10-12 років високим залишається рівень безробіття серед молоді (у віці 15-34 років), у Запорізькій, Луганській, Київській, Дніпропетровській, Одеській, Харківській областях та м. Києві він складає нижче за 10 відсотків [11].

Рівень доходів населення також є диференційованим по регіонах України і має подібну закономірність з іншими показниками. У 2013 р. середній по Україні дохід на душу населення склав 26167 грн. Найвищі доходи зафіксовані у м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях, найменші – у Закарпатській, Чернівецькій, Тернопільській, Волинській, Рівненській областях [47].

Розглядаючи соціально-демографічний розвиток, слід зазначити про соціальну інфраструктуру. За С.О. Юрченко, «...під соціальною інфраструктурою розумітимемо комплекс галузей народного господарства, пов'язаних з відтворенням населення і робочої сили і забезпечують необхідну якість і рівень життя населення» [53, с.78].

Освіта. Важливою сферою соціальної інфраструктури є система освіти. Ця сфера поділяється, у свою чергу, на дошкільну, середню, професійно-технічну, вищу, післядипломну. В 1990-х роках через несприятливі демографічні зміни відбувалося суттєве скорочення закладів дошкільної освіти. У цей період було закрито 40 % державних дошкільних закладів освіти, найбільше – в сільській місцевості внаслідок розпаду колгоспів і радгоспів, які їх утримували [26]. За 2005-2013 рр. спостерігається зростання чисельності дошкільних навчальних закладів в Україні (у 2005 р. їх нараховувалося 15,1 тис. одиниць, у 2013 р. – 16,7). Відповідно, зростає і кількість місць у даних закладах (у 2005 р. їх кількість була 1056 тис. одиниць, у 2013 р. – 1236). Таку динаміку можна пояснити зростанням чисельності дітей, що відвідують дошкільні навчальні заклади (у 2005 р. їх кількість була 1032 тис. одиниць, у 2013 р. – 1471) внаслідок зростання народжуваності починаючи з 2001 р. [47].

У регіональному розрізі найбільша кількість дошкільних навчальних закладів розміщена у Донецькій (1158 одиниць), Дніпропетровській, Хмельницькій, Одеській, Вінницькій областях, найменше – у м. Севастополь (91), Чернівецькій, Івано-Франківській, Чернігівській, Волинській областях. За чисельністю дітей на 1000 населення найбільше у м. Києві (116), Харківській, Одеській, Донецькій, Львівській областях, а найменше – у Волинській (13), Автономній Республіці Крим, Івано-Франківській, Житомирській областях. Даний розподіл показує чітку закономірність між рівнем розвитку регіону та чисельності дітей у навчальних закладах. Рівень охоплення дітей дошкільною освітою в середньому по Україні склав у 2013 р. 62%. Проте існує територіальна диференціація цього показника по території України. Найбільш охоплені діти дошкільною освітою Донецької (73%), Потавської, Сумської, Херсонської (72), Черкаської (71), найменш – Івано-Франківської (39), Львівської (48), Тернопільської, Волинської (52), Автономної Республіки Крим (53) [47].

Поряд із зростанням чисельності дошкільних навчальних закладів у 2005-2013 рр. спостерігалось скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів. Так, у 2005 р. їх в Україні у 2005 р. налічувалось 21589 одиниць, а у 2013 р. – 19294. Це пояснюється скороченням чисельності учнів у закладах протягом зазначеного періоду (у 2005 р. у загальноосвітніх навчальних закладах навчалось 5399 учнів, а 2013 р. – 4204). Найбільше загальноосвітніх навчальних закладах сконцентровано у Львівській (1410 закладів), Донецькій (1115), Дніпропетровській (1023), Вінницькій (898), Одеській (890) областях, найменша – у м. Севастополь (73), Чернівецькій (436), Херсонській (481), м. Києві (505), Кіровоградській (544) областях. За кількістю учнів у загальноосвітніх навчальних закладах на душу населення виділяються м. Київ, Харківська, Одеська, Львівська, Донецька області, найменший цей показник у Автономній Республіці Крим, Волинській, Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській областях. Подібно до чисельності учнів, у дошкільних навчальних закладах простежується чітка закономірність між рівнем розвитку регіону та чисельності дітей у навчальних закладах [47].

У 2013 р. в Україні нараховувалось 478 вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, в яких навчалось 329 тис. студентів, та 325 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, в яких навчалось 1723,7 тис. студентів. Найбільша кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації сконцентрована у Донецькій, м. Києві, Харківській, Дніпропетровській областях, найменше – у м. Севастополь, Закарпатській, Сумській, Рівненській, Волинській областях. Діапазон значень коливається від 53 закладів у Донецькій області до 5 у м. Севастополь. За кількістю вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації виділяються м. Київ (72 одиниці), Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська області, найменше цих закладів у Волинській (3), Чернігівській, Чернівецькій, Житомирській областях. Територіальний розподіл вищих навчальних закладів пояснюється розподілом чисельності населення та рівнем соціально-економічного розвитку [47].

Охорона здоров'я. Важливою складовою соціальної інфраструктури є система охорони здоров'я. З отриманням незалежності України відбувається погіршення якості отриманих медичних послуг, на що впливало постійне скорочення та недостатнє фінансування галузі охорони здоров'я. Проблемами залишається низький рівень доходів населення, відсутність медичних закладів, персоналу, сучасного медичного обладнання, автомобілів швидкої допомоги в більшості сільських поселеннях [26]. Протягом 2005-2013 рр. спостерігалось скорочення кількості лікарів (224 та 217 тис. осіб відповідно), середнього медичного персоналу (496 та 441 тис. осіб відповідно), кількості лікарняних закладів (2,9 та 2,2 тис. одиниць відповідно), ліжок в них (445 та 398 тис. одиниць відповідно), що можна пояснити скороченням державного фінансування галузі, про що вже згадувалося, та відповідним зменшенням чисельності населення в країні. Найбільше лікарів на душу населення налічується у м. Києві (83,6 особи на 10000 населення), Чернівецькій, Івано-Франківській, Харківській, Львівській областях, найменше – у Миколаївській (34,7), Кіровоградській, Чернігівській, Херсонській, Волинській областях. Найбільша кількість лікарів приурочена до регіонів, в яких є вищі медичні навчальні заклади, наукові медичні установи тощо [47].

Розподіл середнього медичного персоналу має дещо інший розподіл. Цей показник на 10000 населення найвищий у м. Києві, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській областях, найменше – у Миколаївській, Закарпатській, Одеській, Київській, Донецькій областях. У 2013 р. в Україні налічувалося 2473 лікарняні заклади та 8239 амбулаторно-поліклінічних закладів. Найбільше лікарняних закладів у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Одеській областях, найменше – у Волинській, Закарпатській, Чернівецькій, Тернопільській областях. Діапазон значень коливається від 211 одиниць у Донецькій області до 18 у м. Севастополь, 57 у Волинській області. В цілому, даний розподіл співпадає із чисельністю населення в регіонах. Така ж закономірність простежується по амбулаторно-поліклінічним закладам. Їх більше за все у Донецькій, м. Києві, Дніпропетровській, Львівській областях, найменше – у м. Севастополі, Вінницькій, Волинській, Херсонській, Чернігівській областях. За кількістю ліжок у лікарняних закладах виділяються Чернігівська, м. Київ, Луганська, Львівська, Херсонська області, найнижчий цей показник у Закарпатській, Вінницькій, Житомирській, Чернігівській, Волинській областях. За багатьма показниками лідируючі позиції посідає м. Київ, оскільки це столиця України, в місті розташована велика кількість лікарняних закладів, науково-дослідних медичних установ тощо [47].

Одним з показників, що визначає рівень життя населення, є ступінь захворюваності населення на туберкульоз. Найвищі показники спостерігаються у Херсонській (96 випадків на 100 тис. населення), Дніпропетровській (91), Одеській (91), Луганській (79), Миколаївській (78) областях, найнижчі – у Харківській (44,8), Чернівецькій (45,9), Тернопільській (49,5), м. Києві (52,3), Хмельницькій областях. У західних регіонах цей показник менший, оскільки щільність населення нижча (у західних регіонах вона нижча, відповідно й

можливості для зараження на цю хворобу нижчі), краща екологічна ситуацію порівняно із східними регіонами України. Дуже суттєво впливає рівень життя населення – захворюваність на туберкульоз буде нижчою в тих регіонах, де рівень соціально-економічного розвитку вищий (це стосується Харківської області, м. Києва тощо) [47].

Сфера культури. Важливою складовою соціальної інфраструктури виступає сфера культури. У 2013 р. в Україні налічувалося 133 одиниці. Найбільше театрів зосереджено у м. Києві (27 одиниць), Дніпропетровській (13), Львівській (9), Автономній Республіці Крим, Одеській областях (7), тобто в найбільш населених регіонах, а також у тих регіонах, що є осередками культури в Україні (м. Київ, Львів, Одеса). По 2 театри мають Черкаська, Херсонська, Тернопільська, Сумська області. За 2005-2013 рр. спостерігалася позитивна динаміка кількості музеїв, що пояснюється створенням музеїв приватної власності. Так, у 2005 р. їх нараховувалося 437 одиниць, а у 2013 р. – 608. Найбільше музеїв у м. Києві, Полтавській, Автономній Республіці Крим, Харківській, Чернігівській областях, тобто в регіонах, що є осередками культури в Україні, мають значний туристсько-рекреаційний потенціал, з цими регіонами пов'язані певні історичні події, або проживали видатні діячі культури [47].

За 2005-2007 рр. відбувалося зростання чисельності бібліотек в Україні, проте кризові явища 2008-2009 рр. спричинили скорочення бюджетного фінансування галузі культури, що стало передумовою для закриття бібліотек, особливо у сільській місцевості. У 2013 р. їх нараховувалося 19135 одиниць. Найбільше бібліотек мають Львівська (1355 закладів), Вінницька (990), Донецька (951) області, найменше – м. Севастополь (62), м. Київ (43), Чернівецька (402), Закарпатська (497), Херсонська (521) області. За забезпеченістю населення бібліотечним фондом виділяються Рівненська, Вінницька, Чернігівська, Одеська, Черкаська області; найменше забезпечені м. Київ, Закарпатська, м. Севастополь, Запорізька, Луганська області. Даний розподіл відображає закономірність поширення бібліотечної мережі у регіонах, в яких переважає сільське населення [47].

Протягом 2005-2013 рр. також скорочується мережа закладів культури клубного типу (від 19149 одиниць до 18452 відповідно). Також чітко простежується закономірність розміщення переважної кількості цих закладів у сільських регіонах України (їх найбільша кількість у Львівській, Хмельницькій, Вінницькій областях, найменша – у м. Києві, Севастополі, Чернівецькій, Запорізькій областях). Кількість демонстраторів фільмів також суттєво скоротилася від 3330 одиниць у 2005 р. до 1577 у 2013 р., тобто практично удвічі. Найбільша їх чисельність у Хмельницькій (210), Вінницькій (195), Івано-Франківській (140), Харківській (113) областях. Всі ці заклади перейшли у спадок від радянських часів [47].

Відповідна диференціація існує також за територіальним розташуванням шкіл естетичного виховання. Так, у Чернігівській області на всі сільські населені пункти припадає 1 школа, Донецькій – 3, Волинській, Полтавській – по 4,

Дніпропетровській, Житомирській, Харківській, Луганській – по 5, проте у Закарпатській області – понад 30, Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Київській, Миколаївській областях – понад 20. Міжрегіональна диференціація розміщення таких шкіл у міських населених пунктах становить від 19 одиниць у Миколаївській до 97 одиниць у Донецькій області [11].

4. Регіональні особливості екологічних проблем в Україні

Важливим компонентом регіонального розвитку є екологічна ситуація в регіонах. Вона включає в себе стан споживання свіжої води, рівень забруднення навколишнього середовища, особливості природокористування, накопичення побутових відходів, вплив несприятливих фізико-географічних процесів на господарську діяльність людини тощо.

За обсягами споживання свіжої води переважають Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Херсонська області, в яких обсяг перевищує 1000 млн. куб. м. Регіонами, в яких обсяги споживання свіжої води не перевищують 100 млн. куб. м, є м. Севастополь, Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області. Частка скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі від загального обсягу скидання зворотних вод в середньому по Україні у 2013 р. складає 22%, а обсяги скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі водні об'єкти складає 1717 млн. куб. м. В регіональному масштабі переважають Донецька (507 млн. куб.м), Дніпропетровська (325), м. Київ (297), Луганська області (142). У решті регіонів обсяги менші за 100 млн. куб. м. по 1 млн. куб. м забруднених зворотних вод скидають підприємства Вінницької, Волинської, Івано-Франківської, Хмельницької областей [47].

За період незалежності України спостерігається негативна динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря. Так, у 1990 р. їх обсяг склав 15549,4 тис. т, а у 2013 р. – 6719,8 тис. т, що можна пояснити неупинним скороченням обсягів промислового виробництва в державі, яке є основним забруднювачем атмосферного повітря. Основними галузями, що здійснюють забруднення атмосферного повітря, є постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (42,8%), металургійне виробництво (23,4%), добування кам'яного та бурого вугілля (17,7%). Серед основних речовин, що забруднюють атмосферне повітря, є діоксид вуглецю (CO_2), оксид вуглецю (CO), неметанові леткі органічні сполуки, діоксид азоту (NO_2), діоксид сірки (SO_2), сажа, метан, оксид азоту (NO).

За обсягами викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря виділяються Донецька (1647 тис. т) Дніпропетровська (1144), Луганська (522), Запорізька (353), Харківська (329), Київська (277) області. Найменш забрудненими регіонами є м. Севастополь (20), Чернівецька (39), Волинська (49), Закарпатська (69) [47]. У 16 регіонах обсяги викидів забруднюючих речовин від автомобільного транспорту та парникових газів перевищували над

стаціонарними джерелами забруднення, що є дуже небезпечним. Найбільш критичним є стан у Херсонській та Чернівецькій областях, у яких перевищення у 2013 році становило відповідно 11 та 13 разів.

Зростає накопичення твердих побутових відходів з кожним роком, а застосовувані методи знезараження й утилізації недосконалі порівняно з тими, що використовуються в інших розвинених країнах. Так, у 2000 р. їх обсяг складав 26244,1 тис.т, у 2013 р. – 15167368,9 тис.т. За наявності відходів переважають Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська області [11, 47].

Як бачимо, найгірша екологічна ситуація характерна для Донецько-Придніпровського регіону внаслідок високої концентрації промислових підприємств (електроенергетика, металургійна промисловість, вугільна промисловість) з недосконалими технологіями виробництва. Найліпша екологічна ситуація характерна для західних, центральних регіонів України, в яких рівень промислового розвитку набагато нижчий порівняно із східними регіонами, та які мають сільськогосподарську спеціалізацію.

Основними чинниками несприятливої екологічної ситуації в Україні є забруднення атмосферного повітря через низькі темпи впровадження сучасних технологій (промислово розвинуті регіони), низькі темпи оновлення автотранспортного парку; забруднення водних ресурсів внаслідок технологічних скидів промислових підприємств; забруднення навколишнього природного середовища відходами та низькі темпи впровадження сучасних технологій утилізації або вторинного використання твердих побутових відходів; недосконалість правової та інституційної бази, недостатність фінансового і кадрового забезпечення; недостатня обізнаність щодо доцільності і необхідності здійснення заходів щодо запобігання зміні клімату та адаптації до цих змін [11].

На території України виділяються такі екологічні регіони (за Г.О. Білявським): Донецько-Придніпровський, Поліський, Карпатський та Азово-Чорноморський із річкою Дніпро [2].

У *Донецько-Придніпровському районі* переважає техногенне забруднення атмосфери та ґрунту. Галузева спеціалізація господарства представлена металургією, хімічною, енергетикою, машинобудуванням, гірничою, вугільною промисловістю, також в регіоні розвивається інтенсивне сільське господарство, яке приводить до деградації ґрунтів, надмірного забруднення пестицидами, мінеральними добривами, важкими металами, особливо поблизу міст у радіусі 20-25 км. Підприємства регіону викидають в атмосферу значні обсяги викидів оксидів вуглецю та азоту, сірчистого ангідриду, вуглеводнів. Проблемними є питання утилізації промислових відходів, функціонування очисних споруд, умов зберігання токсичних відходів, які в багатьох випадках не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, що призводить до забруднення поверхневих і підземних вод, ґрунту, атмосферного повітря, захворюваності населення. Процеси зрошення та інші антропогенні чинники зумовлюють підняття ґрунтових вод, яке, у свою чергу,

сприяє заболочуваності заплавних земель, збільшенню зсувних процесів, підтоплень населених пунктів [2].

Ріка *Дніпро* має напружену екологічну ситуацію. Побудова водосховищ спричинили уповільнення водообміну у річці, цвітіння води, підвищення рівня ґрунтових вод, посилення засолення ґрунтів та зменшення їх родючості, росту ерозії берегової зони. Внаслідок інтенсивної меліорації та використання води для потреб промисловості скорочується водність річки, дощовими й талими водами у ріку потрапляють азотні, фосфорні, калійні сполуки, важкі та легкі метали [2]. Донні відклади Дніпра постійно накопичують радіонукліди, особливо у Київському водосховищі, у Дніпродзержинському та Дніпровському водосховищах концентруються важкі метали, феноли, нафтопродукти. Все це стало причиною загинення заплавних біоценозів. Значної шкоди завдає Дніпру водний транспорт. На узбережжях водосховищ формуються зсувні процеси [2].

Такі ж проблеми характерні і для *Дністра*, на дні якого накопичується значна кількість теригенних відкладів, важких металів, радіонуклідів, гумусних речовин, розвивається ерозія берегів. Знижується водність річки через значні обсяги водозабору для потреб промисловості й меліорації. Основними забруднювачами є забруднені стоки з полів пестицидами й нітратами, викиди місцевих підприємств хімічної, цементної промисловості, електроенергетики тощо. Через забруднення річки відбувається вимирання цінних видів риб.

Основними забруднювачами *Десни* є Шосткинський хімкомбінат, промислові підприємства Чернігова й Сумм, Смоленська і Курська АЕС [2].

У тяжкому екологічному стані знаходиться **Азовське море**. Це обумовлено скороченням популяція рибних ресурсів, їх забрудненням хімікатами, загальним забрудненням морської води пестицидами, отрутохімікатами і важкими металами. Погіршується санітарно-епідеміологічна ситуація на узбережжі моря, зокрема, щороку великі курортні зони періодично оголошуються закритими через невідповідність санітарно-гігієнічним нормам, спостерігаються спалахи особливо небезпечних інфекційних захворювань, наприклад, холери. Така екологічна ситуація спричинена надмірним виловом риби за часів СРСР; будівництвом гребель і водосховищ на основних річках Дону та Кубані, які з часом стали гігантськими промисловими відстійниками; впровадженню зрошувального землеробства, інтенсивного вирощування рису, інших сільськогосподарських культур, що спричинило значне забруднення вод хімікатами, пестицидами, засолення ґрунтів, істотного скорочення стоку річок Дону й Кубані; збільшенням кількості викидів підприємствами хімічної та металургійної промисловості в містах Маріуполь, Ростов-на-Дону, Таганрог (Росія), Камиш-Бурун; інтенсивним будівництвом на узбережжі й морських косах пансіонатів і баз відпочинку, які здійснювали скидання в море побутових відходів і каналізаційних стоків [2].

Екологічна ситуація у **Чорному морі** дещо краща, чому сприяють його розміри та глибина. У Чорне море впадають річки Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай, які приносять значну кількість токсичних речовин. Морська

вода та донні відклади забруднені радіонуклідами, шельф – побутовими й каналізаційними стоками. Через це останнім часом закриваються пляжі Ялти, Феодосії, Євпаторії, Алушти, Одеси. У південно-західній частині Чорного моря спостерігається забруднення води нафтопродуктами внаслідок розробки підводних нафтогазових родовищ, в цих місцях виникають зони замору. Потенційну небезпеку містять припортові заводи та Південний порт поблизу Одеси, на яких виготовляються, концентруються, танкерами транспортуються величезні об'єми рідкого аміаку, крім того експлуатується потужний аміакопровід Одеса—Тольятті; у випадку техногенних аварій може відбутися витік аміаку, що приведе до тяжких екологічних наслідків. Підвищується рівень сірководню у глибинних водах внаслідок порушення регіонального гідродинамічного, гідрохімічного й теплового балансів водних мас моря, зменшується популяція риб та їх видовий склад; у чорноморських лиманах спостерігаються токсичні «цвітіння» води синьо-зеленими водоростями. Для обох морів характерна абразія берегів, для узбереж – зсуви. На узбережжях також спостерігаються сильні шторми, які можуть зруйнувати портову інфраструктуру, прилеглі житлові квартали тощо [2].

Українське Полісся є регіоном із найзагрозливішою екологічною ситуацією в Україні та Європі. Цьому сприяє інтенсивне вирубування лісів, значні обсяги осушення боліт і видобутку торфу, забруднення хімічними препаратами сільськогосподарських угідь, промислові забруднення, негативні наслідки розробки гранітних кар'єрів і аварія на Чорнобильській АЕС. Полісся має сільськогосподарську спеціалізацію, проте в окремих районах, де видобувають граніт, пісок, нафту, газ, торф, під час їх розробки відходять ґрунтові води, відчужуються великі площі ґрунтів, відбувається забруднення довкілля нафтопродуктами й газопиловими викидами внаслідок вибухових робіт. Меліорація, осушення боліт спричинили змінення річкового стоку на значних територіях, скорочення популяції риби та інших живих організмів, зниження рівня ґрунтових вод; відбувається погіршення родючості новостворених сільськогосподарських угідь через дефляцію (вітрову ерозію), підкиснення, водну ерозію. Внаслідок діяльності людини порушилися умови відтворення представників дикої флори та фауни, скоротилися площі боліт, кількість болотних видів рослин і тварин, триває винищення лісів. У Поліссі та Лісостепу трапляються пожежи, особливо в лісах і на торфовищах, відбувають процеси підтоплення [2].

Дуже суттєво погіршила екосистеми Полісся аварія на Чорнобильській АЕС. Територія із сильним радіоактивним забрудненням становить 8,4 млн. га та охоплює 32 райони шести областей України. Радіонуклідами (Стронцій-90, Йод-131, Цезій-134, Цезій-137, ізотопи урану, плутонію) забруднено також 3 млн. га лісу. Близько 1,5 млн. чоловік проживає на території, де радіоактивний фон перевищує допустимі норми (Київська, Житомирська, Чернігівська, Рівненська, Черкаська, Вінницька, Чернівецька, Кіровоградська, Івано-Франківська області). У водах та донних відкладах річок Прип'яті, Дніпра та його водосховищ (особливо в Київському) різко зросла концентрація

радіонуклідів. Приблизно 1000 тимчасових могильників навколо АЕС містять 40 млн. куб. м твердих відходів із значною загальною радіоактивністю. Аварія вплинула на рівень захворюваності населення на прилеглих територіях та країні в цілому. Так, у Житомирській і Київській областях значно збільшилася кількість випадків народження мертвих, недоношених і вроджено хворих дітей; у 2,5-3 рази зросла кількість випадків серйозних ускладнень вагітності; мутації почастішали з 4 до 10 %; зростає кількість випадків онкологічних захворювань і смертність [2].

У *Карпатах* зосереджена третина лісових запасів України, лісистість цієї території одна з найвищих у країні – 53,5 %. Регіон багатий на квіткові рослини, цінні види дерев і лікарських рослин. За останні десятиліття відбувається надмірна вирубка лісів та випас худоби на більшості полонин, відбувається хімічне забруднення, йдуть кислотні дощі від діяльності великих промислових підприємств прилеглих регіонів України та сусідніх держав. Серед несприятливих фізико-географічних процесів у Карпатах можна назвати землетруси, що відбуваються силою 7-8 балів, зсувні процеси, повені, весняні й літні селі та зимові лавини, які почастішали у регіоні внаслідок вирубування лісів. Ці природні явища завдають величезні матеріальні збитки, зокрема затоплюються сільгоспугіддя, господарські об'єкти, деякі населені пункти, розмиваються автодороги, порушується енергопостачання населених пунктів. Для Криму також характерні землетруси силою 7-8 балів, повені.

Степові та лісостепові райони потерпають від пилових бур. Також спостерігаються процеси засолення ґрунтів, викликаного неправильним зрошенням. Повені бувають на всій території України та, найчастіше, до них схильні гірські річки. Град, сильні снігопади, зливи, ураганні вітри й посухи періодично спостерігаються також на усій території України [2].

ЛЕКЦІЯ 7. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

План лекції

1. Адміністративно-територіальний устрій України
2. Принципи регіональної політики в Україні
3. Мета та цілі регіональної політики в Україні
4. Сутність та специфіка суспільно-географічного районування України

1. Адміністративно-територіальний устрій України

Адміністративно-територіальний устрій (політико-географічний устрій) – «...це державно-територіальна структура країни, у т.ч. поділ на адміністративно-територіальні одиниці з урахуванням їх статусу та зв'язків між ними» [45, с. 71]. Статті 2 та 5 Конституції України Україна декларує, що Україна є унітарною державою та республікою [23]. Згідно Статті 7 в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. За статтею 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і

села. Це є адміністративно-територіальними одиницями [23].

Обласний регіон (область) – «...це частина території України, що виділена у межах адміністративно-територіального поділу країни з метою забезпечення ефективного управління соціально-економічним розвитком» [30, с. 10]. Обласний регіон характеризується відносною самостійністю господарювання в межах держави за рахунок самозабезпечення природними, матеріальними, трудовими й фінансовими ресурсами; має регіональний орган управління (облдержадміністрації), наявна територіально-виробнича структура в межах обласного регіону; існують можливості створення кінцевої продукції на основі територіального поділу праці; функціонують регіональна інфраструктура (ринкова, виробнича, соціальної, комунікаційна, транспортна), демографічні і соціальні об'єкти [30]. До складу України входять, згідно Конституції, 24 області: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області [23].

Автономна Республіка Крим є адміністративно-територіальною одиницею України зі спеціальним правовим статусом, невід'ємною складовою частиною України, що вирішує в межах Конституції та законів України питання, віднесені до її відання (згідно статті 134 Конституції України). Правовий статус Республіки визначається Конституцією України, Конституцією АРК, законами України та іншими нормативно-правовими актами [23, 38].

Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус. Спеціальний правовий статус м. Києва обумовлюється тим, що це місто є столицею держави (ст. 20 Конституції України), її політичний і адміністративний центр. Особливий статус м. Києва регулюється Законом України "Про столицю України – місто-герой Київ", проте на сьогоднішній день немає закону України, який би регулював особливий статус м. Севастополя. Проте це місто є колишньою базою Морського флоту СРСР, режимним містом, переважає специфічний склад населення – військові, відставники, пенсіонери. [20, 23, 38, 45].

Район є частиною території області, середнім рівнем системи адміністративно-територіального устрою України, територіально-просторовою межею функціонування територіальних громад. Райони створюються з метою інтеграції промисловості, сільського господарства, соціальної інфраструктури територіальних громад сіл, селищ і міст в єдину інтегровану соціально-економічну і культурну систему. В Україні налічується 490 районів [31, 38].

Місто (за О.Г. Топчієвим) – «...це великий населений пункт, що виконує адміністративні, організаційно-господарські, політичні (управлінські), промислові, транспортні, соціальні, обслуговуючі, культурні, рекреаційні та інші господарські функції. Переважна більшість населення зайнята поза сільським господарством» [50, с.270]. В Україні норма для міста від 10 тис.

осіб. (від 10 тис. осіб населення), що має власне комунальне господарство, житловий фонд і мережу соціально-культурних закладів; адміністративний, промисловий, торговельний і культурний центр» [38]. В Україні налічується 460 міст. За підпорядкованістю міста поділяються на міста районного (273 міст), обласного (Автономної Республіки Крим) (185 міст) та республіканського підпорядкування та міста зі спеціальним правовим статусом (про які вже згадувалося вище). У складі міст можуть створюватися райони у містах з метою оптимального вирішення територіальною громадою міста питань місцевого значення та більш ефективного управління містом. В Україні таких 25 міст, в яких нараховується 111 районів [31].

Селище міського типу – «...міське поселення, яке за функціональним призначенням у загальній системі адміністративно-територіального устрою посідає проміжне місце між сільським населеним пунктом і містом». [6, с. 173]. В Україні нараховується 885 селищ міського типу [31].

Селище – «...це населений пункт, розташований при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах із переробки сільськогосподарської продукції тощо, що має власну комунальну і соціальну інфраструктуру [38, с. 382]. В Україні налічується 1178 селищ [31].

Село – «...населений пункт, жителі якого зайняті в основному у сільському господарстві» [38, с. 382]. Місцеве самоврядування здійснюється сільською радою і сільським головою. В Україні нараховується 27207 сіл [31].

Адміністративно-територіальний устрій тісно пов'язаний із місцевим самоврядуванням. Місцеве самоврядування в Україні (за статтею 2 Закону України «Про місцеве самоврядування») – «...це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [18].

Кожна з цих одиниць має свої органи територіального управління. Система місцевого самоврядування включає (стаття 5 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18]:

- *територіальну громаду* (жителі села чи добровільне об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста) (статті 2, 6 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18];

- *сільську, селищну, міську раду* (є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади; «...територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують

проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції» (стаття 143 Конституції України, стаття 10 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18, 23];

- *сільського, селищного, міського голову* (є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста; очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях (стаття 12 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18];

- *виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районних у містах рад* – це виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи. Вони контролюються та звітують відповідним радами, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – контролюються відповідним органам виконавчої влади вищого рангу (стаття 10 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18];

- *старосту* (у селах, селищах, що входять в межі добровільно об'єднаної територіальної громади (відповідно до Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" (окрім її адміністративного центру) обирається староста на строк повноважень місцевої ради. Він є посадовою особою місцевого самоврядування, членом виконавчого комітету ради об'єднаної територіальної громади за посадою. Староста представляє інтереси жителів у виконавчих органах рад; сприяє жителям села, селища у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування; бере участь у підготовці проекту бюджету територіальної громади в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного села, селища; вносить пропозиції до виконавчого комітету ради з питань діяльності на території відповідного села, селища виконавчих органів ради, підприємств, установ, організацій комунальної форми власності та їх посадових осіб (стаття 14 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18];

- *районні та обласні ради* (представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; «...обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції». (стаття 143 Конституції України), [18, 23]. До складу рад входять депутати, які обираються строком на п'ять років на чергових виборах (стаття 10 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18].

- *органи самоорганізації населення* (органами місцевого самоврядування

можуть дозволити за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна) (стаття 14 Закону України «Про місцеве самоврядування») [18].

До складу сільської ради входять села, селища (сільська рада може включати лише одне село), селищна рада формується із сіл, селищ з центром селищем міського типу (або виключно селищем міського типу), міська рада складається із сіл, селищ з центром у місті (або виключно містом).

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації (стаття 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [19]. Місцеві державні адміністрації забезпечують законність, охорону прав, свобод і законних інтересів громадян, виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, вирішують питання соціально-економічного розвитку відповідних територій; бюджету, фінансів та обліку; оборонної роботи та мобілізаційної підготовки; використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля тощо (статті 2,13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації») [19].

Довідково, Харківська область складається із 27 районів, 17 міст, з яких 7 є містами обласного підпорядкування, 10 – міста районного значення, лише м. Харків має внутрішній районний поділ, яке налічує 9 районів; 61 селище міського типу, 1677 сільських населених пунктів, з яких 139 селищ, 1538 сіл, які об'єднані у 60 селищних рад та 381 сільських рад [31].

2. Принципи державної регіональної політики в Україні

Згідно статті 3 Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року державна регіональна політика реалізується на основі таких принципів:

1) *конституційності та законності* – регіональна політика має відповідати Конституції та законам України, міжнародним договорам, відповідно до згоди на обов'язковість Верховною Радою України;

2) *співробітництва* – узгодження цілі, пріоритети, завдання, заходи і дії повинні узгоджуватися центральними та місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, повинно бути співробітництво між ними під час формування та реалізації державної регіональної політики.

3) *паритетності* – має бути забезпечений рівні можливості доступу об'єктів регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

4) *відкритості* – прозорість, прогнозованість, передбачуваність, послідовність діяльності органів державної влади, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування в проведенні державної регіональної політики;

забезпечення вільного доступу до інформації, що визначає державну регіональну політику і є у розпорядженні органів державної влади та місцевого самоврядування;

5) *субсидіарності* – децентралізація владних повноважень, тобто передачі владних повноважень на найнижчий рівень управління для реалізації більш ефективної регіональної політики;

6) *координації* – взаємозв'язку та узгодженості довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях;

7) *унітарності* – зменшення соціально-економічних відмінностей між окремими регіонами, забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;

8) *історичної спадкоємності* – врахування та збереження позитивних здобутків попереднього розвитку регіонів;

9) *етнокультурного розвитку* – відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;

10) *сталого розвитку* – забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.

11) *об'єктивності* – розроблення всіх документів, що визначають державну регіональну політику, на основі реальних показників, яких реально досягти та які можливо оцінити [11, 17].

3. Мета та цілі регіональної політики в Україні

Одним з документів, що визначають державну регіональну політику в Україні, є Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 385 від 6 серпня 2014 р. Цим документом передбачаються стратегічні цілі і напрями регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва, оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей, основні завдання, етапи та механізми їх реалізації. Розглянемо їх [11].

В Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року наголошується, що «...стратегічною метою реалізації державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання» [11, с.9]. Досягнення даної мети включає наступні цілі.

Ціль 1. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів. Для реалізації цієї цілі розроблені операційні цілі: підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів; створення умов для поширення позитивних процесів розвитку міст на інші території, розвиток сільської місцевості; підвищення ефективності використання внутрішніх факторів розвитку регіонів. Всі ці цілі можуть бути досягнуті за рахунок розвитку інфраструктури міст, розробки проектів, спрямованих на дію міст на інші прилеглі населенні пункти, поліпшення транспортної доступності в межах регіону, розвитку сільської місцевості, розвитку професійної освіти, співробітництва між навчальними, науково-дослідними установами та підприємствами регіонів, підвищення інноваційної та інвестиційного потенціалу регіонів, стимулювання розвитку підприємництва, раціонального використання природних ресурсів, збереження культурної спадщини, розробки проектів із брендингу територій, розвитку транскордонного співробітництва, підвищення енергоефективності та розвиток альтернативної енергетики в регіонах.

Ціль 2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток. Для реалізації цієї цілі розроблені операційні цілі: виконання завдань і здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблемних питань Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; забезпечення комфортного та безпечного життєвого середовища для людини незалежно від місця її проживання; розвиток міжрегіонального співробітництва. Цілі досягаються шляхом соціально-економічної реабілітації Донецької та Луганської областей, захисту конституційних прав громадян України, що проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, підтримки найменш розвинутих та депресивних територій, стимулювання місцевого економічного розвитку, створення умов для продуктивної праці населення, вирішення нагальних проблем переселенців, покращення соціального розвитку в сільській місцевості, удосконалення системи освіти, удосконалення системи охорони здоров'я, покращення доступу населення до надання медичних послуг, фізичного виховання та спорту, покращення матеріально-технічної бази об'єктів культури, удосконалення транспортних послуг та телекомунікацій, покращення якості житлово-комунальних послуг, забезпечення житлом, зміцнення зв'язків між регіонами та громадами, розвитку прикордонних територій.

Ціль 3. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку. Ця ціль включає такі операційні цілі: децентралізація влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою; удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні; підвищення якості державного управління регіональним розвитком; посилення міжгалузевої координації в процесі планування та реалізації державної регіональної політики; інституційне забезпечення регіонального розвитку,

реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Зокрема, передбачається утворення триланкової системи адміністративно-територіального устрою; віділення територій, які забезпечать доступність та якість державних послуг, передача функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій відповідним виконавчим органам рад, здійснення бюджетної децентралізації, тобто перерозподіл загальнодержавних податків, закріплення стабільної дохідної бази за кожною ланкою самоврядування для реалізації їх функцій, забезпечення автономності місцевих бюджетів; удосконалення нормативно-правового забезпечення стратегічного планування регіонального розвитку, упровадження європейської системи статистичної звітності на регіональному рівні у форматі NUTS, фінансова підтримка регіонального розвитку з боку міжнародних фондів, підвищення кваліфікації фахівців центральних, місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування у сфері державного управління регіональним розвитком, посилення взаємодії органів влади та громадськості, узгодження цілей та завдань між центральними і місцевими органами влади, розподілу ресурсів між державним та місцевими бюджетами [11].

4. Сутність та специфіка суспільно-географічного районування України

«Районування — це процес членування території на відносно цілісні частини, а також результати цього процесу» (за М.І. Долішнім, М.М. Паламарчуком, О.М. Паламарчуком, Л.Т. Шевчук) [35, с.6]. Тобто мова йдеться про виділення певних районів.

За О.І. Шаблієм, соціально-економічний район — «... це великий регіон України, територія якого тісно пов'язана з найбільшим розташованим на ній населеним пунктом — демографічним, урбаністичним, соціальним, культурним та економічним ядром, що визначає її головні зовнішні функції і геопросторову організацію» [45, с. 473]. Він розробив 5 ознак соціально-економічного району.

Перша ознака соціально-економічного району — тісний соціально-економічний, демографічний і культурний зв'язок його території з головним ядром — найбільшим за кількістю населення містом. В Україні це: Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, які організовують навколишні населені пункти та інші обласні центри.

Друга ознака соціально-економічного району — це формування у великому регіоні територіальної соціально-економічної системи (ТСЕС), яка поєднує населення, соціальну, економічну та екологічну сфери, завдяки чому можливе використовувати один вид вихідної сировини, спільну інфраструктуру, виробляти взаємозамінну продукцію або надавати відповідні послуги, вирішувати певну регіональну проблему.

Третя ознака соціально-економічного району — його спеціалізація у загальноукраїнському (загальнодержавному) поділі та інтеграції праці. Район

бере участь у територіальному поділі та інтеграції праці за допомогою виробництва товарів та наданні послуг іншим районам або країнам. Також він є споживачем певних товарів і послуг з інших регіонів України.

Четверта ознака соціально-економічного району – можливість здійснювати в його межах територіальне регулювання та координацію соціальних, економічних та демографічних процесів, складання та реалізація обґрунтованих програм і концепцій науково-технічного, соціального, економічного розвитку регіонів.

П'ята ознака соціально-економічного району – гіпотетична: у майбутньому соціально-економічні райони, за умови підвищення соціально-економічного розвитку держави, можуть отримати федеративний статус [45].

М.Д. Пістун віділяє такі фактори районоутворення:

- рівень розвитку географічного поділу праці, господарська вигода від нього, характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків та особливості їх територіальної локалізації;
- рівень розвитку матеріально-технічної бази і науково-технічної озброєності праці (основні виробничі фонди, транспортна мережа, будівельна база, регіональна технічна політика);
- наявність необхідних природних умов і ресурсів як матеріальної основи діяльності людини (рівень освоєності території);
- наявність трудових ресурсів з певними трудовими навичками, кваліфікацією праці, національними та етнічними особливостями;
- функціональні типи населених місць;
- рівень урбанізованості території;
- рівень розвитку соціальної інфраструктури, його територіальна локалізація;
- національні межі [36].

Існує багато схем районування території України. Зупинимося на деяких з них. У 1990 році О.М. Мариничем було розроблено наступну схему районування, яка включала дев'ять районів:

- 1) *Донбас* (Луганська, Донецька);
- 2) *Промислове Придніпров'я* (Дніпропетровська, Запорізька);
- 3) *Українські Карпати* (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, гірська частина Львівської області);
- 4) *Лівобережне Придніпров'я* (Полтавська, Сумська, Харківська);
- 5) *Київське Придніпров'я* (Житомирська, Київська, Черкаська, Чернігівська);
- 6) *АР Крим*;
- 7) *Західне Полісся* (Волинська, Рівненська, рівнинна частина Львівської області);
- 8) *Поділля* (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька);
- 9) *Причорномор'я* (Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська) [24].

У 1993 році В.А. Поповкін (Національний інститут стратегічних досліджень) розробив наступну схему економічного районування України з виокремленням десяти районів:

- 1) *Донбас* – Донецька, Луганська області;
- 2) *Катеринославське Придніпров'я* – Дніпропетровська, Запорізька області;
- 3) *Слобідська Україна* – Полтавська, Сумська, Харківська області;
- 4) *Київське Полісся* – Житомирська, Київська, Чернігівська області;
- 5) *Одесько-Таврійський* (Північне Причорномор'я) – Миколаївська, Одеська, Херсонська області;
- 6) *Українські Карпати* – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області;
- 7) *Поділля* – Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області;
- 8) *Середнє Придніпров'я* – Кіровоградська, Черкаська області;
- 9) *Волинське Полісся* – Волинська, Рівненська області;
- 10) *Крим* – Автономна Республіка Крим [39].

В 1994 р. М.М. Паламарчук розробив проект схеми районування з поділом України на дев'ять районів: 1) *Донеччина* (Донецька, Луганська); *Придніпров'я* (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська); 3) *Слобожанщина або Харківщина* (Харківська, Сумська, Полтавська); 4) *Київщина* (Київська, Житомирська, Чернігівська, Черкаська); 5) *Галичина і Закарпаття* (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Тернопільська); 6) *Поділля і Буковина* (Вінницька, Хмельницька, Чернівецька); 7) *Волинь* (Волинська, Рівненська); 8) *Причорномор'я* (Миколаївська, Одеська, Херсонська); 9) *АР Крим* [34].

Також, у 1994 р. професор О.І. Шаблій сформував наступну схему соціально-економічного районування України, де виділив шість районів:

- 1) *Центральний район* (Київська, Житомирська, Чернігівська, Черкаська, Вінницька області;
- 2) *Західний* – Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська, Волинська області;
- 3) *Північно-Східний* – Харківська, Сумська, Полтавська області;
- 4) *Східний* – Донецька та Луганська області;
- 5) *Центрально-Східний* – Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області;
- 6) *Південний* – Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим [45].

Професор М. Д. Пістун поділяє Україну на дев'ять суспільно-географічних районів:

- 1) *Столичний* (Київський) – Київська, Житомирська, Чернігівська області;
- 2) *Центральний* – Черкаська та Кіровоградська області;
- 3) *Північно-Східний* – Харківська, Полтавська, Сумська області;
- 4) *Донецький* – Донецька та Луганська області;
- 5) *Придніпровський* – Дніпропетровська та Запорізька області;

6) *Причорноморський* – Автономна республіка Крим (АРК), Одеська, Миколаївська та Херсонська області;

7) *Подільський* – Вінницька, Тернопільська та Хмельницька області;

8) *Прикарпатський* – Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області;

9) *Північно-Східний* – Волинська та Рівненська області.

Такий поділ розробили Масляк П.О. та Шищенко П.Г. [25, 36].

В 1998 році експерти Міжнародного інституту порівняльного аналізу запропонували виділення дев'яти регіонів:

1) *Київщина* (Київська та Чернігівська області);

2) *Волинь* (Житомирська, Рівненська, Волинська області);

3) *Слобожанщина* (Полтавська, Сумська, Харківська);

4) *Донеччина* (Донецька, Луганська);

5) *Запоріжжя* (Дніпропетровська, Запорізька);

6) *Таврія* (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Автономна Республіка Крим);

7) *Черкащина* (Кіровоградська, Черкаська);

8) *Поділля* (Вінницька, Хмельницька та частково Тернопільська);

9) *Карпати* (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпаття) [48].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев, Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь [Текст] / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Білявський, Г.О. Основи екології: Підручник.- 2-ге вид. [Текст] / Г.О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. - К.: Либідь, 2005. – 408 с.
3. Великий тлумачний словник української мови [Текст] / [під ред. В.Т. Бусела]. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Гаврилов, А.И. Региональная экономика и управление. Учебное пособие для вузов [Текст] / А.И. Гаврилов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 239 с.
5. Гейман, О.А. Аналіз нерівномірності економічного розвитку регіонів України [Текст] / О.А. Гейман, О.М. Крупа // Проблеми економіки. – №3. – 2009. – с. 37-45
6. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах. Т.3. [Текст] / [під ред. Маринича О.М.]. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1993. – 480 с.
7. Гладкий, О. В. Менеджмент регіонального розвитку : навчальний посібник [Текст]/ О. В. Гладкий. - К.: Академвидав, 2013. – 246 с.
8. Голиков, А.П. Экономика Украины: факторы производства, отраслевая структура, размещение, тенденции развития: учеб. пособие [Текст] / А.П. Голиков, Н. А. Казакова, Е.А. Шуба. – Х., 2003. – 163 с.
9. Гранберг, А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для студ. вузов [Текст] / А.Г. Гранберг. – 3-е изд. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 495 с.
10. Движение регионов России к инновационной экономике [Текст] / [под ред. А.Г. Гранберга, С.Д. Валентея]. – М.: Наука, 2006. – 402 с.

11. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Текст] / Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 6 серпня 2014 р.
12. Договір про Європейський Союз (Маастріхт, 7 лютого 1992 р.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf
13. Договір, що засновує Європейське Співтовариство (Рим, 25 марта 1957 г.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://eulaw.ru/content/2001>
14. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 1602-III від 23.03.2000 р.
15. Закон України «Про державні цільові програми» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 1602-III від 23.03.2000 р.
16. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 1560-XII від 18.09.1991 р.
17. Закон України «Про засади державної регіональної політики» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 156-VIII від 05.02.2015 р.
18. Закон України «Про місцеве самоврядування» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р.
19. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 586-XIV від 09.04.1999 р.
20. Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 401-XIV від 15.01.1999 р.
21. Іщук, С. І. Географія промислових комплексів: навчальний посібник [Текст] / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К.: Знання, 2011. – 375 с.
22. Коваль, Я.В. Регіональна економіка: Навчальний посібник / Коваль Я.В., Антоненко І.Я. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 272 с. Пістун
23. Конституція України [Текст] / Постанова Верховної Ради України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р.
24. Маринич, А.М. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методологические исследования [Текст] / А.М. Маринич, И.А. Горленко, Л.Г. Руденко и др. – К.: Наук.думка, 1990. – 94 с.
25. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України (Пробний підруч. для 8-9 кл. серед, шк.) [Текст] / П.О. Масляк, П.Г. Шищенко.— К.: Зодіак-ЕКО, 1996. – 267 с..
26. Мезенцев, К.В. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: Монографія [Текст] / К.В. Мезенцев, Г.П. Підгрушний, Н.І. Мезенцева – К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 132 с.
27. Мезенцев, К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія [Текст] / К.В. Мезенцев – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет, 2005. – 253 с.
28. Менеджмент регіонального розвитку: монографія [Текст] / [під ред. О.В. Васильєвої, К.А. Фісуна]. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 375с.

29. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Изд. 2-е [Текст] / Н.Н. Некрасов. – М.: Экономика, 1978. – 340 с.
30. Новікова, М.М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Регіональний менеджмент» (для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 6.050200 «Менеджмент організацій») [Текст] / М.М. Новікова. – Харків, ХНАМГ. – 2007. -94 с.
31. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
32. Офіційний сайт Генерального директорату з регіональної політики Європейської Комісії [Електронний ресурс]/ Режим доступу:http://ec.europa.eu/regional_policy/en/
33. Офіційний сайт Книги фактів Центрального розвідувального управління США (ЦРУ) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
34. Паламарчук М.М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою [Текст] / М.М. Паламарчук //Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави (Тези допов.) – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1994. – С.5-6.
35. Паламарчук, М.М. Соціально-економічне районування України [Текст] / М.І. Долішній, М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук, Л.Т. Шевчук – Львів, Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. – 50 с.
36. . Пістун, М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч.посібник для ун-тів [Текст] / М.Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996 . – 231 с.
37. Пістун, М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку України [Текст] / М.Д. Пістун, А.Л. Мельничук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 290 с.
38. Погорілко, В. Ф. Конституційне право України: Підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко - К.: Правова єдність, 2010. - 432 с.
39. Поповкін, В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці [Текст] / В.А. Поповкін. – К.: Наукова думка, 1993. – 97 с.
40. Порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку [Текст] / Постанова Кабінету Міністрів України № 1186 від 16 листопада 2011 р.
41. Процес розробки стратегії регіонального розвитку. Практичний посібник. [Текст]. – Київ, 2010. – 109 с.
42. Розроблення та впровадження стратегічного плану розвитку регіону: Практичний посібник [Текст]/ Боврон Б., Вігода А., Девідсон Г., Мамонова В., Федів І., Санжаровський І. [під ред. Санжаровського І. - К.: Вид-во К.І.С., 2008,- 214 с.
43. Романюк, С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: монографія [текст] / С.А. Романюк. – К.: УАДУ, 2001. – 112 с.
44. Советский энциклопедический словарь [Текст] / [Под ред.. А.М. Прохорова]. – М.: Сов. энцикл., 1981. – 1600 с.

45. Социально-экономическая география Украины [Текст] / [под ред. Шабля О.И.]. – Львов: Свит, 1998. – 642 с.
46. Статистичний щорічник України за 2007 рік [Текст] / [під ред. О.Г. Осауленка]. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2008. – 534 с.
47. Статистичний щорічник України за 2013 рік [Текст] / [під ред. О.Г. Осауленка]. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2008. – 572 с.
48. Телешун, С. Окремі аспекти реформування адміністративно-територіального устрою в контексті останніх урядових позицій [Текст] / С. Телешун // Право України. – 2003. – № 1. – С. 8–11.
49. Тищенко, А.Н. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: монография [Текст] / А.Н. Тищенко, И.А. Кизим, А.И. Кубах, Е.В. Давыскиба. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.
50. Топчієв, О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник [Текст] / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
51. Федонюк, С.В. Європейська інтеграція: регіональна політика Європейського Союзу. Короткий лексикон [Текст] / С.В. Федонюк, В.І. Галяс - Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. -101 с.
52. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / О.І. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.
53. Юрченко, С.А. Инфраструктура мира: учебное пособие [Текст] / С.А. Юрченко. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2006. – 328 с.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1. Сутність регіональної політики

1. Зміст понять «регіон», «регіональний менеджмент», «регіональний розвиток».
2. Сутність регіональної економічної політики.
3. Сутність регіональної соціальної політики.
4. Сутність регіональної екологічної політики.
5. Сутність регіональної науково-технічної політики.
6. Сутність регіональної гуманітарної політики.
7. Сутність регіональної демографічної політики
8. Зміст регіональної екістичної політики

Семінарське заняття № 2. Теорії та концепції регіонального розвитку

1. Концепція локальних територіально-виробничих комплексів.
2. Центр-периферія.
3. Концепція диференціальної земельної ренти.
4. Концепція регіональної конкурентоспроможності.
5. Концепція регіональних промислових кластерів.
6. Концепція конкурентних переваг фірм.
7. Інформаційно-комунікаційні моделі.
8. Нова економічна географія.
9. Модель Діксита-Штіглиця.
10. Модель айсбергу.
11. Модель еволюції.
12. Модель просторової організації сільського господарства Тюнена.
13. Модель "локаційного трикутника" Лаунгардта.
14. Гравітаційна модель Шеффле.
15. Теорія розміщення промисловості Вебера.
16. Загальна і спеціальна теорії "штандорта" Паландера.
17. Теорія про функції і розміщення системи населених пунктів (центральных місць) Кристаллера.
18. Модель просторової організації господарства Льоша.
19. Погляди на просторову економіку Д. Сміта і Д. Гамільтона.
20. Теорія дифузії нововведень Хагерстранда.
21. Концепція «регіонального автоматичного балансу і дисбалансу».
22. Теорія «полюсів зростання» Перру.
23. Концепція «регіоналістики» В. Айзарда
24. Концепція спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ)
25. Теорія міжрегіональної взаємодії розвитку економік регіонів (оптимум Парето)

Семінарське заняття № 3. Характеристика програм економічного та соціально розвитку України

Студентам пропонується розглянути стратегії соціально-економічного розвитку регіону України (на вибір). Студент має проаналізувати обсяг стратегії, розробників стратегії, зміст, ступінь охоплення усіх складових економічного, соціального, екологічного розвитку регіону, аналіз складових економіки, населення, блоку природних умов і ресурсів у розрізі районів області, методику розробки стратегій розвитку регіону, районний аспект.

Семінарське заняття № 4. Регіональна політика у зарубіжних країнах.

1. Особливості регіональної політики у США

2. Регіональна політика у Канаді
3. Регіональна політика у Японії
4. Регіональна політика у Німеччині
5. Регіональна політика у Франції
6. Регіональна політика у Італії
7. Регіональна політика у Великобританії
8. Особливості регіональної політики у Австралії

Семінарське заняття № 5. Проблеми розвитку регіонів України.

Студенти готують суспільно-географічну характеристику адміністративного регіону України (на вибір), виявляють економічні, соціальні, екологічні проблеми та пропонують шляхи їх вирішення. Оформлюють реферат (як індивідуальне навчально-дослідне завдання) та на семінарському занятті презентують його.

Семінарське заняття № 6. Законодавча база регіонального розвитку в Україні

1. Закон України «Про Концепцію державної регіональної політики»
2. Закон України „Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”,
3. Закон України «Про засади державної регіональної політики»
4. Закон України «Про місцеве самоврядування»,
5. Закон України «Про місцеві державні адміністрації»,
6. Закон України «Бюджетний кодекс України»

9. Семінарське заняття № 7. Проблеми удосконалення адміністративно-територіального устрою України.

1. Мета адміністративно-територіальної реформи
2. Проект адміністративно-територіальної реформи в Україні" (за Р. Безсмертним)
3. Модель адміністративно-територіальної реформи в Україні (розроблена Інститутом трансформації суспільства)
4. Сучасна урядова модель адміністративно-територіальної реформи в Україні
5. Зміст децентралізації влади в Україні.
6. Аналіз закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»,
7. Аналіз Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад»
8. Зміст проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Форма контролю
1.	Закономірності регіонального розвитку	7	Усне опитування
2.	Модель "локаційного трикутника" Лаунгардта	2	Усне опитування
3.	Гравітаційна модель Шеффле	2	Усне опитування
4.	Модель Діксіта-Штіглиця	2	Усне опитування
5.	Модель айсбергу	2	Усне опитування
6.	Особливості регіональної політики в країнах Азії, Африки, Південної Америки	10	Усне опитування
7.	Закон України „Про планування і забудову територій”	4	Усне опитування
8.	Аналіз Закону України «Про засади державної регіональної політики»	4	Усне опитування
9.	Регіональний аналіз розвитку інвестиційно-інноваційних процесів та малого підприємництва в Україні	3	Усне опитування
10.	Регіональний аналіз гендерної нерівності в Україні	1	Усне опитування
11.	Регіональний аналіз якості та умов життя населення України	1	Усне опитування
12.	Регіональний аналіз етно-конфесійної та політичної ситуації в Україні	1	Усне опитування
13.	Визначення рівнів екологічної безпеки регіонів України	2	Усне опитування
14.	Досвід суспільно-географічного районування України	5	Усне опитування
15.	Аналіз практичного посібника з питань формування спроможних територіальних громад	4	Усне опитування
	Разом	50	

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Розділ І. «Теоретичні аспекти регіонального розвитку»

1. Розкрийте зміст понять «регіон», «регіональний розвиток», «регіональна політика», «менеджмент регіонального розвитку».
2. Назвіть цілі, функції, регіонального управління.
3. Поясніть принципи, методи, інструменти регіонального менеджменту.
4. Розкрийте суб'єкти, об'єкти регіональної політики.
5. Закономірності регіонального розвитку.
6. Обґрунтуйте концепцію локальних територіально-виробничих комплексів.
7. Порівняйте особливості теорії центральних місць В. Кристаллера та концепція кілець Тюнена.
8. Розкрийте теорію регіональної конкурентоспроможності,
9. Поясніть теорію регіональних промислових кластерів.
10. Розкрийте зміст програмування та прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів.
11. Назвіть основні етапи створення програм (стратегій) регіонального розвитку.
12. Покажіть структура стратегії регіонального розвитку.
13. Поясніть дію показників економічного та соціального розвитку.

Розділ II. «Проблеми регіонального розвитку в Україні та у світі»

1. Розкрийте особливості регіонального управління у Європейському Союзі,
2. Особливості регіональної політики в США.
3. Проаналізуйте зміст регіональної політики в Канаді.
4. Порівняйте особливості регіональної політики у Німеччині та Великобританії.
5. Розкрийте зміст поняття про економічні проблеми регіонального розвитку.
6. Поясніть проблеми нерівномірності економічного розвитку регіонів України.
7. Розкрийте поняття про соціально-демографічні проблеми регіонального розвитку.
8. Укажіть на проблеми депопуляції та старіння населення у регіонах України.
9. Проаналізуйте регіональні проблеми безробіття в Україні.
10. Порівняйте рівень забезпеченості закладами соціальної інфраструктури у регіонах України.
11. Розкрийте зміст поняття про екологічні проблеми регіонального розвитку.
12. Проаналізуйте проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України.
13. Особливості адміністративно-територіального устрою України. Суспільно-географічного районування України.
14. Розкрийте особливості повноважень місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування стосовно управління економікою регіонів на різних ієрархічних рівнях.

- 15.Проектування адміністративно-територіальної реформи в Україні.
16.Проаналізуйте проблеми децентралізації влади в Україні.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Поточне тестування та самостійна робота									Сума
Розділ 1				Розділ 2					
T1	T2	T3	KP	T1	T2	T3	T4	KP	
5	5	5	30	5	10	5	5	30	100

C1, C2, C3... – семінар
KP – контрольна робота

Умови допуску студента до підсумкового семестрового контролю:

- виконання реферату;
- виконання контрольних робіт.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену	для заліку
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

Навчально-методичне видання

Павло Олексійович Кобилін

Навчально-методичний посібник
для аудиторної та самостійної роботи студентів освітньо-кваліфікаційного
рівня «Спеціаліст» за спеціальністю «Економічна та соціальна географія»
з дисципліни
«СЕМІНАР З ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»